ULB Halle
3/1$
002 704 153

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-11920154153-1932281517-14/fragment/page=0001

D Fa 3434

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-11920154153-1932281517-14/fragment/page=0002

ZZK 1691

داملا عالم جان البارودی.

ترجمه حالی

برنچی جزؤ.

ی. آچورا اوغلی.

قزان.
شرف مطبعه‌سی.
۱۹۰۷

Za 7437

D Fa
3437

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-11920154153-1932281517-14/fragment/page=0004

الوغ بلکوار مارتین هارتمان حضرتکه یازوجیسنه
آمراقلق بولکی ، برمیون ۲۰ آپریل ۱۹۱۰

برنچی جزوء

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-11920154153-1932281517-14/fragment/page=0005

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-11920154153-1932281517-14/fragment/page=0006

Bibliothek der
Deutschen
Morgenländischen
Gesellschaft.

Aus
Hartmanns
Vermächtnis

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-11920154153-1932281517-14/fragment/page=0007

داملا عالم جان البارودی نك قول یازووی.

اخطار عاجزانه

ارباب الباب ظاهردر که صبیان نوخوانانه تمییز حروف و ترتیب کلماته
اقتدار بعدنده ابتدأ عقیدهٔ اهل السنة والجماعة نی لسان مألوف
اوزره حفظ بلکه ملکه ایتدرمك لوازم اسلامدندر رتبهٔ ثانیه ده
دخی صبی ننك اوز لسانیجه مسائل وطهارة عن الاحداث والانجاس
وافعال وارکان صلوتی ضبط ایتدرمك، ثالثه ده نمازده مهم مقدار
قرآن نی وسائر اذکارنی معانی شریفه ایله تعلیم ایتمك، رابعه ده
اخلاق حسنه وفوائدلرینی واخلاق سیئه وآفاتلرینی علی وجه الایجاز
لسان آسان ایله آکاهلندرمك حسن تعلیم وهدایتدر
صبیانه لوازم دینیه واخلاق اسلامیه لرینی اجمالا حفظ وفهم ایتدرمك
لسان غیر مألوف لرینه تکلیف ایتمك خواه عربی خواه عبری
طفل رضیعه کباب صوندرمق کبی قوة فطانت لرینی تضعیف
ورغبت علم لرینی بتون سوندرمقدر عربی وفارسی اوقمق السنه
کمالدر لکن فرایض ولوازم بعدنده برایکی سنه مکتب کورجك
اولاده مهمات دینیه اینجیلدن مقدم لسان آخری خلط محض خطا وضلالدر

بو بابده اهل رستاقنك قولون ترتیبی
ارباب بصیرته قاعده کافیه ونمونه
وافیه در

تورو ب

افهام دن
صرع اوز لسانلرنجه

Казань, электро-типогр. Шарафъ.

داملا عالم جان البارودی.

ترجمه حالی

Bibliothek der Medizinischen Hochschule Hannover

ی. آقچورا اوغلی.

قزان.
شرف مطبعه‌سی.
۱۹۰۷

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-11920154153-1932281517-14/fragment/page=0009

[Aqčura oġlu Jūsuf]

Bibliothek der
Deutschen
Morgenländischen
Gesellschaft.

Aus
Hartmanns
Vermächtnis

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-11920154153-1932281517-14/fragment/page=0010

بسم الله الرحمن الرحيم.

داملا عالم جان البارودی حضرتلرینه:

فضائلمآب!

بوکون ملتڭزگه حصر وجود ایتکنڭزنڭ ۲۵نچی یلی طولدی. ملتڭزنڭ متدین، خلوق، متفنن، هنرمند، قوی اولماسندن وهیچ بر جهتله ملل سائره‌یه زبون قالمامسندن عبارت هدف آمالڭزه بارو ایچون مصروف‌اوشبو ربع عصر ایچنده، کوب موانعگه اوچرادیڭز؛ هر طرفدن یولڭزه سانچکیلی آغاچلر ارغتدیلر؛ بارچه عزم‌ایه‌سی مجددلرنڭ کورگانی اذا وجفادن، طبیعی، سزده قورتوله آلمادڭز...

لکن دائم‌حق نهایت باطله غالب کیله‌در؛ نورڭ ظلمتله یابلوب بتمه‌سی غیر ممکندر... موانعڭ کثرتی، عزم ایه‌لرینڭ غیرتنیگنه آرتدرورغه سبب بولادر. سز غایهٔ خیالڭزه طوغری، متزاید بر شوق وغیرتله ایلرولدڭز، یوغاریلاندڭز؛ بر درجه‌ده‌که پس، اشلکسز، همتسز بناءعلیه حاسد بولغان قوللر، نهایت سزنڭ‌یولڭزه موانع قویمقدن کوب توبان قالدیلر!..

استاذ! سز ابتدائی اعدادی وعالی تدریساتده یڭی بر مسلك یڭی بر اصول‌ایجاد ایتدڭز: بالالرنڭ عمرلرین، عمرلرندین عزیز راحتلرن صیانت قیله‌چق سهیل بر اصولنی، بوحوالیده تعمیم قیلدڭز؛

مدارسمزنك اعدادی وعالی قسمارینه بر درجه قواعد ونظام کرتدکز؛ دین اوگرانمکده، منابع اصلیه‌دن استفاده یولنی بیوك بر جسارتله کورستدکز...

بو کون، ملتکز ایچنده بو زور خدمتلرکزنی تقدیر ایله اقدام وحمیتکزه مفتون بولغان بر چوق معقبلرکز، تلمیذلرکزوار: حاضر سز، شبهه‌سز بر زور «مکتب»نك باشلغیسکز...

بنده‌کز، تماماً «مکتب»کز افرادندن دگل ایسه‌مده، ملتمز گه تیدرگان زور فائده‌لرکزنی عاجزانه تقدیر ایتوب علی الخصوص عزم وثباتکزه علو همتکزه، جداً حیران قالانلرندنم. ملتمز ایچون اونودلماوی لازم بولغان بومبارك کونده، بن دخی، خدمتکزدن دولای سزی تبریك قیلمق، سزه اقتدارم درجه‌سنده بر بولاك تقدیم ایلمك ایستدم. بر زمانلر، ملتمزنك زور خدمتچیلرندن برینده یازغانم کبی، سزه دخی اوزکزدن آرتق لایق بولاك طابا آلمادم: «داملا عالم‌جان البارودی»نی، داملا عالم جان البارودی‌یه عرض ایتهم!..

قزان، ۱محرم ۱۳۲۵سنه.

ی. آقچورا اوغلی.

۱

قزان شهرینك ۳۱ چاقرم غرب شمالیسنده‌کی «چواش ایلی» قریه‌سی خلقندن بنیامین بن علی بن قل محمدآطلی کشی، ایمپیراطور برنچی پاؤول زمانه‌سنده عسکرگه آلنغان ایدی. بنیامین آغای عسکرلکنك آخرگی مدتلرینی قزان یاننده‌غی پورخاوای زاؤوددە اوزدردی. هم خدمتندن صوك دخی پورخاوای (بارودیه)ده برمدت اقامت ایتوب، بواثناده (۱۸۳۲ نچی یلده) محمدجان آطلی بر اوغلی طوغدی. بنیامین آغای آولینه قایتقان چاقده، اوغلی محمد جاننی، کیاووی چیتك کاوش سوداگری نور محمد بن ملا بایزید خدمتنده بارودیه‌ده قالدروب کیتدی. شولای ایتوب محمدجان، هنوز اون‌ایکی یاشنده ایکان، جیزناسی نظارتنده سوداگر لکه کرشدی.

محمدجان‌افندی بن بنیامین، ۱۸۵۵ نچی سنهٔ میلادیه‌ده، «چواش ایلی»نه یاقین «کوچك قوال» آولندن دیانتلی هم اعتبارلی حبیب الله بن محمدشریف نام کمسنه‌نك قزی ۱۸، ۲۰ یاشلك بی‌بی فخرالنسا خانمنی نکاحلندی. واوشبوازدواجدن الك ثمره اولمق اوزره میلادی ۱۸۵۷ نچی یلینك فیؤرالنك ایکنچی کونده (هجریه ۱۲۷۳ نچی یلینك جمادی الاخری ابتداسنده) صاحب ترجمه عالم جان، «کوچك قوال» قریه‌سنده باباسی حبیب‌الله یورطنده، دنیاغه کیلدی.

عالم‌جان‌نك ولادتندن صوك، آتاسی محمدجان‌افندی، خوجه‌سندن اذن آلوب قزانده اوزیچون تجارت ایتارگه باشلاغان ایدی. لکن

آناسی هنوز « چواش ایلی » قریه‌سنده، قاینیش یورطنده اقامت وخدمت قیلا ایدی. بو جهتله عالم جاننك دنیادن الك كورگان یرلری «چواش ایلی» وجواریدر.

سوداشلری‌اوكوب برخیلی ترقی‌ایتكانگه چیتكچی محمدجان‌افندی عائله‌سینی ۱۸۶۰نچی یلده‌بارودیه‌گه كیتروب اررناشدردی؛ دیمك صاحب ترجمه ، اوچ یاشندن اعتبارا قزانده عمر ایته باشلادی.

عالم‌جان حضرتنك آوولده‌گی بالالق خاطراتی بیك كوكللی هم لذتلی دگلدر: آناسی سوداگر بولغانغه، وقتلی آیلرغنه آوولغه كیلوب، اكثر زماننی ترویسكی، اربت، بوگلمه، منزله وقزان تجارتلرنده اوزدرا ایدی. آناسی، تیز آچولی بنیامن بابای ایله اوگی قاین آنا، هم قاین سكللر آراسنده خیلی جفالانه ایدی. بارچه یورت خدمتلرندن باشقه صو طاشومق، اوراق اورمق آشلق صوقمق كبی خارجی خدمتلر دخی بیچاره فخرالنسا خانمغه یوكلانگان ایدی. شول زماندوق، رقت قلب وشدت انفعال ایه‌سی بولغان صاحب ترجمه، بر دفعه والده‌سینك چارشاف آرقه‌سنده یغلاب اوتورغاننی خاطرلیدر.

عالم‌جان حضرتنك، ایكی‌اوچ یاشلك زمانه‌سی خاطراتی بوندنغنه عبارت دگلدر:

«چواش ایلنده تورغان وقتمده شادلق، قورقو، قزغانو كبی شدت انفعالنی موجب بولغان اوچ دورت واقعه‌نی آلده ایسكارامن:

«برنچیسی، آتام آولدن ترویسكی‌گه كیدر وقتنده كیمه‌لی آرابه‌غه آنام برلن ایكاومزنی یاننه اولترتوب آولدن چقغانچی‌آلوب بارغان ایدی.

«ایكنچیسی، بر سفردین كولوك‌كه طولدیروب قزل آلمالر آلوب قایتقان ایدی. بو ایكی ماده‌ده بیك قوانغان ایدم.

«اوچنچیسی ، اینشدن اوردەرك بولغان بابام اوینه قایتقانمده آول عادتنچه اوطروب تورغان آغایلرمونه عالمجانغه چاچك صالدرو کرك دیگاندین بیك قورقغان ایدم.

«دردنچیسی، بابام بنیامین قاره ایوده منی یانینه اوطرطوب جای اچکانده، چارشاو آرطنده قزان ومیچ طوغروسنده آنامنك یغلاب اوطرغانون بلام؛ آنی اولزمان بیك قزغانغانمن..»

اوشبو خاطرات، کچکنه بالانك حس وحافظەسنده‌گی قوتنی کورساتەدر.

پورخاؤای محمدجان افندی عائلەسی بارودیده، فقط بر یل قدر- گنه طوروب، ۱۸۶۱ نچی یلینك کوزنده اصل قزانغه کوچدی؛ وتیخنسکی اورامده ایکی یاتاژلی کیچکنه بر آغاچ اوینك (سلنگر- فخرالدین آغای اوینك) توبان قاتنه فاتیرگه کردی.

حاضرده محمدجان افندی علییف‌نك زور طاش پولاطی قارشیسنده بولغان بو کیچکنه فاتیر اوبی، عالمجان حضرت‌نك اوز تعبیرنچه «حیاتنك باشلانغانی مکان»در. زیرا، بالا عالمجان بو اویده اوقورغه باشلادی؛ حضرتنك حیاتی ایسه اوقوب، اوقوتماقدن عبارت دیه‌رگه ممکندر.

۲

حضرت ئلك درسلرینی بالذات شوشیلای نقل قیلادر: «آنام بوش وقتلرده می، هر کونمی، آچق بلمایم، مینی قارشوسینه تزلەندروب، یانینه ایدان سبرکیسندن بر چبق قویغان حالده الفبا اوقوتقانی خاطرمده بار. چبق برله آرقەمنی اولچادیمی، یوقمی

ایسکارمیم . بو ، ١٨٦٢ نچی یل ابتدالری بولغاندر..»

شول آلتمش ایکنچی یلینك مای آینده، هنوز بیش یاشده اوچ آیلق بولغان عالمجاننی، قزان‌نك ایکنچی محله‌سی مدرسه‌سینه اوقورغه صالوب، نورعلی خلفه‌گه شاکرد ایتدیلر. اول زمان بو مدرسه، مدرسی صلاح‌الدین حضرت قولنه ایدیسه‌ده، اوّلگی مدرس مشهور محمد کریم حضرتنك هجرتی بیك یاقنده بولغان ایچون، کریم حضرت مدرسه‌سی دیو آطالمقده ایدی. داملا عالمجانغه ئلك خلفه‌لك ایتکان نورعلی افندی، بارودیه امامی عبدالرقیب ابن ملا عبدالمؤمن ابن ملاعبدالرحیم ابن عبدالرحمن بکیلماوینك اوغلی ایدی.

غایت متأثر ومحجوب طبیعتلی بولغان کچکنه عالمجانغه، مدرسه حیاتنك ایلك تأثیراتی برده خوش بولمادی: یاکیغنه کیلگانی بوزور ویات شهرده پچان بازاری یانندن، ایکنچی مسجد یانده قدر یراق مسافه‌نی، یالکز، یولداشسز قطع ایتمك کرك بولا ایدی. ذاتا بیك شوخ وشایان بیسته بالالری، یاکیراق آولدن کیلگان، (بالاقای) به‌له‌کای آرقداشلرینی دائم رنجیته‌لر ایدی.

هنوز، حاضرده ده‌موجود بولوب یتمگان یاش بالالرنی اویلرندن بر زورراق کشی رفاقتنده مکتبکه آلوب کیلو، مدرسه‌ده چاقده بالالرنك استراحت واوینلرینه، بر برلرینه بولغان معامله‌لرینه دقت ونظارت قیلو، نهایت درس ختامنده اولرینه ایلتوب طابشرو کبی نظاملر طبیعی اولزمانده بتونلای یوق ایدی. عالمجان حضرتنك حافظه‌سنده ایك تیران از قالدرغان خاطرات مؤسفه بارو کیلوده‌گی زحمت ومشقتلردن آرتق، اوزی برلن برگه اوقوغان بالالرنك جفا‌لاولری ایله تورلی ادبسزسوز وحرکتلر اوگراتولری در: « طبیعی آتا وآنا اوزلری تربیه اصولینی اوگرانوب وبلوب بالالرینی یخشی تربیه ایتمازسه‌لر، وبالانك آنده وموندہ چغوب یورگانندہ کوز وقو-

لاق بولور ایچون یخشی عقللی یولداش قوشمازسه‌لر، بالا هر کور گانندن اورنك آلا وهر تورلی حیواندین سبق اوگرانه، خلاصه ادبسزلك درسینه ملکه حاصل ایته‌در. الك مدرسه‌گه کیرگانم زمان، سبق یولداشلرمدن بایتاق ضرر کوردم، جفالر چیکدم، بونلرنك بعضیسی هنوز خاطرمدن چقمایدر. یولداشلرمنك ادبسز اویونلری، تربیه‌سز سوز وحرکتلری میکاده خیلی سرایت ایتدی: یولداشلرمدن مینده فساد درسی اوگرانمی قالمادم...»

حضرتنك بو بالالق مشاهدات وخاطراتی، مدرسلك زمانه‌سنده‌گی فعالیت وحرکتنه، مدرسهٔ محمدیه‌ده‌گی تجددات واصلاحاتقه خیلی تأثیر ایتدی. حضرت، عالمدن آرتق حسن اخلاقه، تعلیمدن زیاده تربیه‌گه اهمیت بیرگان ایچون اولسه کرك، کچکنه بالالرنك تربیهٔ اخلاقیه‌سنه ابوین واستاذلر طرفندن نظارت ودقت ایتلماونی شدتله تنقید قیلا وخاطرات صباوتندن باحث اوراقنده، بو خصوصکه زور اهمیت بیره‌در: «درسدن بوشانوب اویکه قایتقاچ، کیم برله اویناسامده، کیم برله یورسامده مانع یوق ایدی. شوندایین بالا برله اختلاط یارامی، موندای برله یارامی؛ فلان تورلی اویون درست، فلان تورلی درست دکل دیو آکلاتوب ایتوچی یوق ایدی. آتام، آنام، خلفه‌م اورام بالالرینك حاللرینی‌ده بلمیلر، مینم برله برکه بر ده یورمیلر، هم هیچ کمنی‌ده برکه یوروتمیلر ایدی..»

صاحب ترجمه خلفه‌سندین، مدرسه‌لریمزنك کوبسنده، حاضرکه قدر دوام ایتکان اصول اوزره اوقورغه طوتندی: اوّلا یازیلوب بیرلکان بر الفبانی طانوب اوگراندی. قشن هفتیك هجاسنه توشدی. یاز باشنه طبان ایندی کچکنه سوره‌لرنی قاراب اوقی آلا ایدی.

اول زمانلر ــ واقعا حاضرده دخی شولایوق.. ــ سبق بالالرینی قش یاز دیماینچه برده تعطیلسز یل تولکینه متمادی اوقوته‌لر ایدی؛

عالم‌جان افندینك‌ده‌اون ایکی آیغه، جمعه‌لردن غیری فقط ایکی بیرامه دردر کون ویازنده ، قشنده آولغه باروب کیلور ایچون برر آطنه، یعنی مجموعی اوچ آطنه‌لب یال‌ایته طورغان کونلری بار ایدی.

یاش شاکرد مدرسه‌گه صالنغانندك ایکنچی یلی باشنده تورکی طانی آلغان ایدی؛ تورکی قرائت کتابلری سلسله‌سنی، یعنی بدوام، تقی‌عجب، کیسك باش، یوسف کتابی... الخ بارچه‌سنی اوقودی. ایکنچی قش باشنده، ایندی تمام تورکی طانوب یتکان ایدی؛ لکن خلفه افندی، بالانك کوکلی یازوغه کیتارده سباغنه اهمیت بیرماز، دیوب یازونی منع قیلغانغه ، عالم جان افندی طبیعی یازو اوگرانه آلمی ایدی.

عالم‌جان افندینی ایکنچی قش صوکلرو ندوق عربیانگه توشروب ، «قرق حدیث» ، «شروط الصلوة» ، «تعلیم الصلوة» ، فقه کیدانی» «شرعة الاسلام» اوقوتدیلر . حتی بونلرنك بعضیلرین ازبرلتیدیلرده!.. هنوز یدی یاشنده بولغان بو کچکنه بالاغه دیل اوکرتمك قصدیله دگل محتویاتنی بللهتمك آرزوسیله عربچه‌دن یعنی چیت بر تلدن کتاب اوقوتمق یتشممش کبی فارسی العباره «فرض عین» دخی بکلتدیردیلر ! تدرسیده یکلمك بولسون ایچون بالانی اوز تلنده یازو یازمقدن طیالر ، لکن چیتنمی یکلمی برده اویلاماینچه بلمکانی ایکی اجنبی دیلیله، فقه مسئله‌لرین ازبرلتدیره‌للر ایدی!..

تورکی طانیر ایچون اوقوتدیریلغان کتابلرنك‌ده بعضیلری مشکلکه عربی وفارسی کتابلردن قالرلق دکل ایدی؛ مثلا هنوز سکز یاشلرنه ایکان عالم‌جان افندی گه ابراهیم حقی حضرتلرینك «معرفتنامه» سین محمد چلبی حضرتلرینك «محمدیه» سین‌ده اوقوتدیلر ! ادبیات، تصوف وفلسفه‌دن باحث بو منظوم کتابلردن بیچاره بالا، طبیعی بیك آز نسته آکلی آلغاندر...

بو زور کتابلردن تورکی اوقو ملکه‌سندن غیری بر نتیجه چقمادی. لکن عباره‌نی درست اوقتوده نور علی خلفه‌نك مهارتی بار ایدی، هم بو خصوصکه جداً دقت‌ده قیلا ایدی.

صاحب ترجمه بو زور و آغر کتابلرنك آستنده کوب ایزلسه‌ده هنوز، خلفه‌سینك، عمومیتله اوقتو اصولنك نقصانلرینی سیزوب، تنقید ایته‌چك درجه‌لرگه بیتشه آلماغان ایدی؛ آلایده یازو اوکره‌نودن طیوده‌کی مناسبتسزلکی، حس قیلوب، خلفه‌سندن قاچراراق کتابدن کوچروب یازو یازارغه طرشه‌باشلاغان و بر درجه اوگرانگان ایدی.

بو اثناده عالم‌جان افندی قرائت قرآنده دوام قیلوب ٦٦ نچی یلغه قدر اوچ دفعه کلام شریفنی ختم ایتدی. اول زمانلر تجوید اوقومق، فقط ملا بولاچق کشیلر که‌گنه خاص بولغاندین، خلفه افندی تجویدینی آیروجه اوکرتماسه‌ده، قرأننی خیلی رعایه ایله اوقوتدیره ایدی.

عالم‌جان حضرتنك الك مدرسه که صالتغانی ١٨٦٢ نچی یلدن ١٨٦٦ نچی یلغه قدرکی دورت سنه‌لك مدتی تحصیل‌سین، تحصیل ابتدائیه‌سی دیمك جائزدر. چونکه بو اثناده تماماً تورکی طانوب، قرأننی خطاسزجه اوقورغه اوکره‌نوب، ضرویات دینیه‌دن خبردار بولوب بالفعل عمل ایترگه‌ده باشلادی؛ هم شوشی ٦٦ نچی یلدین صوك عربی تحصیلینه یعنی رشدیه درسلرینه کرشدی. ٦٦ نچی یلغه قدر اوقولغان عربی و فارسی کتابلردن، عالم‌جان افندی، لسان جهتیله آز فائده‌لنه آلغان ایدی. حساب تاریخ، جغرافیا کبی مقدمات فنون اول زمان مدرسه‌لرنده اصلا اوکرتلمی ایدی؛ بو جهتله عالم‌جان افندیکه اوشبو دورت یلده اوکرتیلکان معلوماتنك خلاصه‌سی تورکی وعربی عباره‌اوقی آلمق و بعض بیکل عباره‌لرنی آکلامق ونهایت بر مقدار مسئلهٔ دینیه بلوب آنکله عمل قیلا آلمقدن عبارت ایدی.

علی العموم مدرسه‌لرده اصول، کچکنه سبق بالالری برر خلفه‌که بیریلوب، آنك صورت تدریسنی اصلا تفتیش ایتمه‌مك اولسه‌ده، کریم حضرتنك بو خصوصده بر نوع اصلاح وتجدیدی بار ایدی: هر هفته پنچشنبه کونلری، اوزی کچکنه بالالرغه سبق کتابلرین طکلاتدیروب بو صورتله هفته‌ده بر دفعه نوعما امتحان قیلوچان ایدی؛ صلاح‌الدین حضرت کریم حضرتنك اوشبو سنتین دوام ایتدیرکانکه عالم‌جان افندی اکثر هفته صلاح حضرت حضورنده تیزلانوب سبقین طکلاته ایدی.

شوشی کیچکنه امتحانلر اثناسندوق یدی سکز یاشلق عالم‌جان، استاذ جنابلرینك نظر دقتین جلب ایتدی؛ بالاخره برذاتنك رواتینه کوره، صلاح‌الدین حضرت، بویاش شاکردلری حقنده شویله بیورمشلر: «محمدجان‌نك کیچکنه‌سی امیدلی کورنه، اعتبارله تربیه قیلرغه کرك..»

عالم‌جان افندی، اوسوب، حضرتنك سویکلو تلمیذلرندن بولغاچ، مشارالیه: «کیچکنه وقتده سبقنی یخشی بیله ایدك، اولزماندن سینی یاراطوب قالدم» دیو التفات ایدرلر ایدی.

فی‌الواقع، عالم‌جان افندینك، بحث ایتمکده اولدیغمز دورت یللق تدریسات ابتدائیه اثناسنده، کوندهلك درسنی بیلمای قالغانی اصلا واقع اولمه‌مشدر.

مدرس حضرتلری، یاش شاکردلرینه بویله دقت ایتکان بولسه‌لرده، عالم‌جان افندینك آتاسی، اوغلنك نیچیك اوقوغانین، نیلر اوکرنکانن، نی درجه‌لرده ترقی قیلغانن خلفه‌سندن سوراشسه‌ده بالذات تیکشره آلمی ایدی؛ وذاتاً، حاضرکه قدر، بزنك آتالرده بالا تربیه‌سنه دقت دیکان شی مجهولدر: بالاسینی یتاکلاب چیغوب، قرلرغه، اورمانلرغه، اوراملرغه، کیبتلرکه، موزیلرغه... الخ یوروب، هر کورکانی

شیىء آنارغه تعریف وتعلیم ایله معلومات وتربیه‌سنی آرتدیریرغه طریشو، تاتار آتالرنده اصلا گورلمگان ، حتی آنلر یاغندین اصلا اویلانماغان برحالدر!

حال بوکه استعدادلی بالالرغه، بیوك کورگانی کشیلر یاغندن یاش چاغلرنه ایتلگان نصیحتلرنك، اوگراتیلگان شیلرنك، کورستیلگان «بخشی‌یوللرنك کوب نافع تأثیرلری بولا. عالم‌جان حضرت کتاب اوقورغه، کتاب جییارغه بولغان هوسینه، سبب اولەرق، آتاسنك ایتکان برسوزین ذکر ایته‌در: « أله نیندایین برمناسبت ایله اتی‌یم،- آچه بولسه کتاب آلـرغه «کرك ، خلفه‌گه باق ؛ آچه‌سی بولسه کتاب آلا.. نی قدر کتابی کوب..» دیگان ایدی؛ شول سوز تأثیری ایله کتاب جییارغه، قولمه آچه کرگان صایین کتاب آلورغه باشلادم...»

صاحب ترجمه‌نك بودورت یاده‌گی مدرسه خاطراتی، الك مدرسه‌گه کیلوب کرگانی کونلرده‌گی شکللی آغر، قرانغی وعذابلیدر: بالالر حفالی، قینیلر، کاوشلرین اوغرلیلر؛ مدرسه‌نك ایشك آلدی، طهارت آلاچق یرلری بلچیراق، صووق.. طهارت آلور ایچون قاتقان کول اوستینه، باکیکه توشوب قومغاننی طوطیریرغه کرك.. بوتون بوبلالر، یدی، سکز یاشنده‌گی کیچکنه، بالا باشینه!

عالم‌جان افندی، مدرسه‌ده اوچ دورت یللر طورغاچ، سکز طوقز یاشینه یتکاچ، شاقتای آچیلوب، ایندی اوزین بالالردن ایزدیرتمی باشلاغان ایدی؛ بالعکس، سبقداشلرینك کوبسنی چاناغه یگوب اوزین طارتدیررغه بیك هوسلی ایدی! بوندن باشقه شول یاشندن اوك، تربیه وتعلیم ایله ماطاشونی یاراطا ایدی: آولغه فایتقان زمانلرنده آت تربیه ایتمك، یاز کونلرنه چبشلر آشاتوب اوسترمك ایلك سویگانی مشغله‌لردن ایدی..

شوشی ابتدائی تحصیل زمانندوق، بعض دینی واجتماعی بسیط ـ فقط عینی زمانده مشکل ـ مسئله‌لر، صاحب ترجمه‌نك دقت فکر ـ یه‌سین جلب ایته باشلاغان ایـدی: اطرافنده‌گیلرنك زور بر نفرتله تلفظ ایتکانلری «کافر..» کلمه‌سینك معناسین آکلی آلمی، اما آکلرغه تلی ایدی.. آول خلقندن ایشتکانی «اورس یری اورمان یری..» سوزی قورقوایله‌قاتیشیق مراق وتجسسینی جلب قیلا ایدی؛ «اور ـ مان» نه دیمك یولغانین کوروب آکلاسه‌ده، بو جمله‌نك معناسین فهم ایته آلمی، عجبلنه، ایزلانه ایدی..

٣

١٨٦٦ نچی یلده عالم‌جان‌افندی‌عربی‌یی (صرفی) لسان‌اولمق‌اوزره اوقورغه طوتندی. اول زمانلر تاتار بالالرینه عربچه اوگراتور ایچون، برنچی اوقوتولا طورغان کتاب فارسیچه یازلغان «بدان» ایـدی! ابتدائیه درسلری آراسنده عالم‌جان افندی فارس العباره «فرض‌عین» کتابنی اوقوغان بولسه‌ده، بونی فقط مندرجاتنی اوگرا نمك قصدیله‌گنه ازبر ایتکاندین، «بدان» نی باشلاغان وقته فارسیدن خبرسز ایدی. آنا تللری فارسی بولغان خلقلرنك اوز بالالری ایچون ترتیب قیلغانلری بو نوع درس کتابلرن بزنك تاتار مدرس لری بخارده اوقوغان زمانلرنه کوروب، آلوب قایتوب، یاش بالا لرغه بر بلمگانلری تل واسطه‌سی ایلان ایکنچی بر بیلمگانلری تلی اوگرانمکنك مشکلاتنی اصلا اویلاب قارامایچه، شاکردلرینه «بدان» لر، «شرح عبدالله» لر ازبرلته باشلاغانلقلرندن، بو عبث طرز تد ـ ریسه، بزنك تاتارلر آراسنده‌اورنلشقان.

اصول تدريسده ايكنچى برمناسبتسزلك تاغيده بار ايدى: بو طوقزاون ياشلك بالالرغه، عرب تلى تصريفات واشتقاقاتنك فارسيچه تعريف قيلنغان بسيط قاعده‌لرى‌گنه اوقوتولمقله اكتفا قيلنماى، «بدان» كوب شرح وحاشيه‌لر ايله‌ن، تورلى مباحثه ومناظره‌لر ايله‌اوقوتوله‌ايدى، بومناظره‌لرنك كوبسى‌ده صرف عربى‌گه اصلا تعلقسز عقائد ؛ اخلاق، فلسفه،مسئله‌لرى اوستنه اوزا ايدى!

عالم‌جان افندينك «بدان» ايله اوچ آى قدر باشن واتقاچ، «شرح عبدالله» غه توشرديلر. بوده فارسى تليله عربچه ديانك‌اعلا- لنى اوگراته ايدى. بونك متننى كوكلگه بيكلاتده‌لر ايدى. ذاتا فاتشيق وچيتن بولغان عربى اعلاللرنى، بلنمگان بر يات تل ايله كوكلگه آلو، ياش دماغلرى بوزارايچون قصداً ايزلاب طابلغان ديورلك غريب بر اصولسزلق ايدى. بيگراك عجبى بو عبث اشلرنى حالا، كوب مدرسه‌لرمزده شولايوق دوام‌ايتدرمكده‌لر!..

بر يل قدر صرف ايله شغللنگاندين صوك، عالم‌جان افندى‌گه نحو عربى باشلاتديلر. نحودن اوقولاچق برنچى مجبورى كتاب عربى العباره «قواعد الاعراب» ايدى. اساسا بر بيتكه صيغديريلوب بترورلك بر كچكنه رساله‌نى عالم‌جان‌افنديه بيك‌اوزون شرح ايله قويروقلاندروب تمام بيش‌آى اوقوتديلر!. آندن صوك، عربچه «عوامل»،فارسى «اوزون‌تركيب» كبى‌كتابلر، سلسله‌سى باشلاندى. شاگرد، ـ اونوديلماسين، طقوز اون ياشلك تاتار بالاسى ـ بونلرنك جمله‌سين حفظ ايتركه مجبور ايدى. «اوزون تركيب»، «ملا جامى» كبى نحو حكماسينك مفصل كتابلرندن طوبلانوب يازلمش، بر خيلى اختلافلى مسئله‌لرنى محتوى بولغانغه، هنوز عرب نحوينك قطعى قاعده‌لرن اوگرانه آلماغان بوياش بالالرنك ذهنلرنى،

حکمیات نچویه اختلاف مذاهب نحویون ایله قاطشدروب چوالتوب بتره‌لر ایدی. لهذا شاگردلر شول قدرکوب عربی متنلر بیکلاب، آیلرچه صرف ونحو عربی اوستنه مباحثه قیلشسه‌لرده، دها طوغرسی، شولای مشغول بولغان ایچون، عربچه‌دن سعیلری نسبتنده فائده ایته آلمیلر ایدی.

طبعاً ذکی، استعدادلی، وباخصوص فکر تنقیدایه‌سی بولغان عالم‌جان حضرت، اوشبو صرف ونحو اوقوغان زمانلرندوق، عقل سلیمگه مغایر بولغان بو اصولسزلکلرنی کوروب، فکراً مؤاخذه قیلارغه طوتندی:

«١٨٦٦ دن باشلاب دورت سنه دوام ایتکان قواعد عربیه تحصیلم مدتنده، اول زمانلرنك درس اصوللرنده بولغان بعض آغرلقلر میکا سیزیله باشلاغان ایدی. اوننچی یاشنده بولوب، فارسی تلینه اصلا ایالنمگان یاش بالاغه، بر یولی قاعده‌سز، اصولسز فارسی کتابی اوقوتمق، وآنك ضمننده اوزون ومشکل اعلال قاعده‌لری آکلاتمق واول قاعده‌لری فارسی تلی اوزره یادده طوتمق باش واتا تورغان ضررلی بر اصولسزلك بولغانون آکلی ایدم، هم بوندن رنجینه ایدم..»

«اگر خلفدم، «بدان» و«شرح عبدالله»دن أهمیتلی مبحثلرنی ترکیگه ترجمه قیلوب، یازوب اوقوتماسه ایدی، بتونلای استفاده‌سز قالغان بولور ایدم. خلفدمنك اوشبو ترجمه‌لری خیلی فائده‌لی ایدی؛ اما، ضرور مسئله‌لرنی بیك اوزایتوب، هم تشحیذ ذهن قصد خیریله، مسائل صرفیه آراسنه، کلام وحکمتکه متعلق بحثلرده قاتشدروب، آکلاونی چیتنلندره ایدی..»

«قواعد الاعراب وعوامل اوقوغان وقتمده درس آغرلغی کوبراك طیولا باشلادی: بیش اون سطرلق اوشبو قواعد رساله‌چه‌سنی شرح انموذج قدر جسیم بر شرح ایله تمام حفظ ایتارگه مجبور قیلدیلر! بو اش منم غیرتمی قایتاردی، نشاطمی سوندردی. شول سونگان نشاط برلن عوامل اوقورغه کرشدم. عوامل‌نك هر بر کلمه‌سینه یوز یاخود مك کلمه‌دین عبارت بولغان وفارسی لغتینچه جمع ایتلگان اوزون ترکیب دیومعروف مسائل نحویه واختلافات نحویین‌یون حفظ‌ایتدریله ایدی. بر آیلق نهایت ایکی آیلق عوامل کتابنده یدی سیکز آی عمرم کیتدی».

« بو حال، حدذاتنده استاذم‌نك (رحمه الله) مکا خیر خواهلقندین تربیه‌مه شدت اعتناسندین آز زمانده کوب نرسه بلدروب هم هر نرسه‌نی اصلی وتحقیقی برله آکلاتو آرزوسنده بولدقندین نشات قیلا ایدی. لکن بوچیتنلك اولزمانلر اوقودین خیلی کوکلمنی قایتاردی. سودا گر بالاسینه بو قدر عذابلانوب اوقو نیگه حاجت؟ بر آز فقه واخلاق اوقوب کیبت خدمتینه کرشایم ، دیو اویلانه باشلادم.»

بو فکر، بو اعتراض، حضرتنك ایسکی اصولدن جدی ایلك استنکافیدر. ابتدائیده ایکان، خلفه‌سینك یازو اوگراتماوینه راضی اولماینچه، قاچروب بولسه‌ده، یازو یازا باشلاغان ایدی؛ حاضر ایندی بالالرغه بو فائده‌سز، لزومسز ایتلگان ایشکنچه‌گه قارشی تحمل قیلا آلماینچه، «اوقو دیگان نرسه بوقدر عذاب وجفادن عبارت بولسه، سودا گر بالاسینه نیگه کیراك؟» دیوب شدتله اعتراض قیلادر. حضرت، بو اعتراضنه رغما، باشقه سببلر تأثیری ایلان اوقومقه دوام ایته‌چك؛ لکن فکر تنقید واستقلال طبع ایه‌سی نیقدر بای بالاسی، بو «مادام اوقو بو قدر عذاب، بزگه نیگه کیراك؟»

دیوب اوقونی طاشلاب جاهل قالدیلر ایکان؟ بای بالالرینك بوصورتله اوقوماینچه قالولرندین ملتمزگه کوبمی زیان تیدی ایکان؟ هم بونلرنك معنوی مسئوللری کیملر بولا ایکان؟ ــ بو سؤاللرنك جوابلرن معلم ومدرسلرمز بیرورگه مجبوردر...

عالم جان حضرت، قواعد عربیه تحصیلنده، اوزی کوب جفا لنغان بولسه‌ده، بو جفالر، بر یاقدن ملتمز ایچون فائده بولوب توشدی: «فقیرگه اوشبو ایکی سنه‌لك صرف ونحو درسلری کتاب ودرس تنقیدی طوغروسنده بایتاق مؤثر وقوتلی منشأ بولدی..» مکتب ومدرسه‌لریمزده‌گی اصول تدریسنی اصلاح فکری‌که حضرتنك بتون حیاتنی اشغال ایده‌چکدر، منه شول عذابلردن طوغدی: صاحب ترجمه شرح ملالر، اوزون ترکیبلر حفظ قیلوب، بیك آروب، واطلوب، آچیغلانوب، «بوندای‌ن عذابلی اوقو نیگه حاجت؟» دیو اعتراض قیلغان زمانلرنده، اصلاحات فکری اویغانه باشلادی.

عالم جان افندی‌یه، «عوامل»دن صوڭ «انموذج» اوقتلدی. اول زمانلر بو عربی کتابنی تمام اوقوب چغوچی آز بولسه‌ده، مومی الیه بر یل قدر اوغراشوب ختم ایتدی. وبوندن، جدی فائده طابوب، عربی کتابلرنی اوز اوزینه آڭلامه‌یه باشلادی: «انموذج باشلاغاچ داود حاشیه‌سی برله ایکی آی مشقتلانسه‌مه صوڭندن بیك یخشی آڭلاب واندتلنوب اوقودم وهم شول اثناده اولگی یاڭلش فکرم آلماشدی: علم ودرسنڭ لذتی مشقتنه غالب کورله باشلادی؛ آتام توقتاتماسه اوقونی دوام ایتدرورگه عزم ایتدم. انموذج نی تمام ایتکانده یڭلرك عبارتلرنی آڭلای یازه ایدم.» بعده صره‌سیله، «شرح ملا»، «عصام‌الدین» اوقوب، «کافیه»نی تماما حفظنه آلدی.

«قواعد عربیه» اوگرەنیرگه، دورت یل قدر زمان صرف ایتدی.

ایندی، عالم جان افندی اون اوچ یاشلرینه ایرشکان ایدی.

پدرینك برتنبیهی اوزرینه کتاب جیمق هوسی اویانغانغه صاحب ترجمه آچه اوچراغان صایون کتاب صاتوب آلا ایدی. اولزمانلر، قزانده منتظم کتابچی کیبتلری موجود اولمایوب، استانبولدن کتاب آلوب کیلوب، یوروتوب صاتوچیلرغنه بار ایدی. بویله کتاب آلمقده دخی عالم جان افندیيه نی خلفهسی، نیده آتاسی یول کورستمادیلر. کوزینه کورینکان قولینه اوچراغان کتابلرنی آلابیره ایدی. آلغان کتابلرنیده، کیچ یارطیلرینه قدر اوطروب، اشتها ایله اوقی واوقودقچه هوسی آرتا ایدی، شولای ایتوب، آلتی بارمق؛ «طبری»، «مرات الکائنات» کبی تاریخ کتابلری، بایتاق حکایهلر وبر ایکی استانبول باصمهسی جغرافیا رسالهسی، اوقوب چقدی. بوسربست مطالعه، کنج شاگردنك معلوماتین، افق رؤیتین بایتاق کیکایتهایدی.

بواثناده عالم جان افندی خیلی شوخ ایدی، اویناشونی صوغشونی شاقتای یاراطه ایدی. کریم حضرت مدرسهسینك، اولدن قالغان برسنتیده، قیش بولغاچ، بوز طوتقان کول اوستنه توشوب اورس یاغندین کیلگان اورس مالایلری ایله صوغشو ایدی. عالم جان افندی بوصوغشقه زور تلاك وهوسی ایله توشه وقارشی یاق مالایلرینی قاچرودن کوب لذت طابا ایدی..

صاحب ترجمه، بوندای مادی صوغشودن متلذذ بولغاندین آرتیق معنوی نزاعلردن، مباحثه ومناظرهدن ذوق آلا ایدی، صرف ونحوگه توشکاچده، شاگردلر آراسنده نهایتسز مناظرهلر باشلاغانغه، مومی الیهده بونلرغه شدت ومهارت ایله اشتراك قیلوب، کوب زمانه مناظرینه غالب چیقا ایدی؛ بو جهتله عالم جان افندینك شول زمانوق مناظرهده اوستالق ایله امثالی آراسنده شهرتی چیقدی.

مدرسه‌ده قونوب اوقو، علمك سیكووینه خدمت ایته‌فكری، اولز- مانلر بیك شایع بولغانغه، «بدان» باشلغان ییلی عالم جان افندی نی‌ده برقیش مدرسه‌ده قونیرغه قالدیردیلر. لكن، یاش شاگرد بوندن، علمچه هیچ برفائده ایته آلمادی، صحتچه خیلی زیان كوردی: مدرسه‌ده تونتی طاوش، اویون ایله ساعت اون ایكیلرگه قدر یوقلاو ممكن بولمی، یوقلایه‌چق اولدقده اورن طابلمی، تونتی قرانغی، بلچراق وصوغوقده طیشقه چیغارغه كرك بولا ونهایت ایرته بلن ایرتوك، الله‌نیچه درجه صوغوقده بكیگه توشوب، قومغان طولدیر- وب طهارت آلیرغه مجبوریت كوریله ایدی!.. صوك زمانلرده عائله‌سی، خیلی صاحب ثروت بولغان ایچون، اوینده اعتنالی تربیه كوریرگه عادتلنگان عالم جان افندی‌گه مدرسه‌نك كیچه حیاتی برده اوخشامادی، وبر یلدن آرتیق، یاش چاغنده مدرسه‌ده قونمادی.

٤

قواعد عربیه‌نی، یعنی صرف ونحونی بتروب، منطق (ایساغوجی) اوقی باشلاغاچ، ایسكی اصول مدرسه‌لریمزده اوچنچی بر دورهٔ تحصیلیه گه، بر نوع اعدادیه وعالیه تحصیلنه كرله‌در. عالم‌جان افندی، دورت یل قدر زمان صرف ونحو دوره‌سن بتروب، ۱۸۷۱ نچی یلده «ایسا- غوجی» كه توشدی.

„ایساغوجی“ متنی، «ملا صادق حاشیه‌سی» «رسالهٔ دوانیه»، «شرح مواقف» كبی بر سوری شرح وحاشیه‌لر، ونهایتسز مناظره ومجادله‌لر ایله، بر قش مدتنده اوقولا ایدی. عالم جان افندی‌ده اوشبو اصول ایله اوقودی؛ هم مناظره‌غه بیك حریص وماهر ایدی؛

بيگراك چيت مدرسه شاكردلريله، قشقارليلر ايله مناظره قيلشونى ياراطا ايدى.

عالم‌جان افندى، هنوز ايساغوجى ديباجه‌سنى ملاصادق‌ايله برگه اوقوب بتركان ايدى‌كه خلفه‌سى مدرس صلاح‌الدين حضرت ايله برابر حج شريفه سفر قيلدى. آنك يرينه كمال افندى صاحب ترجمه‌گه خلفه‌لك ايتارگه طرشدى. كمال خلفه، نورعلى افندى درجه‌سنده دگلدى؛ حضرت، بو استاذينك علمنى شو ظريفانه سوزيله بيك ماطور ايتوب اجمال قيلادر: «مطالعه ايتكانمز كتابلرنك بعض‌لرن اول ميكا، بعض‌لرن مين آكا ايضاح قيلشه ايدك!..» وذاتا عالم‌جان افندى، ايندى استاذدن بردرجه استغنا حاصل ايتارلك بولغان ايدى: ملا صادقنى، استاذ معاونتى بولماقسزن اوز اوزينه مطالعه قيلا ايدى. بو جهتله رسمى درسلردن باشقه عربى كتابلر اوقومه‌يه‌ده باشلامشدى؛ ايساغوجى‌ده‌ايكان «الشقائق النعمانيه فى احوال علماً الدولة العثمانيه» نى اوقرب چقدى؛ وبونكله تراجم احوال بالخاصه تراجم احوال علما اوقومه‌يه كنج شاكردده زور هوس اويانـدى: بو معروف ذواتك نيچك بودرجه‌گه‌ايرشكانلرينك اسبابنى اوگرتمك واوگرانگاندين صوك آنلرغه توسل ايلمك آرزوسى حاصل بولا باشلادى.. ديمك، افراد بشريه آراسنده، هر هانكى بر صورتله امتياز كسب ايتوب، آت قالديراچق كشيلرنك ياشلكلرنده طويا باشلاغانلرى آرزوى تعالى عالم جان افنديده دخى طوغان ايدى.

«ايساغوجى» دن صوك بر يل قدر «شمسيه» وحواشيسنى، آندن آرى «عقائد نسفى»، «سلم» وقاضيسنى اوقودى. منطق، كلام وفلسفهء دينيه ديمك اولان بو درسلرينك تحصيلى ١٨٧٤ نچى يلغه قدر امتداد ايتدى. بو آرالق عالم‌جان افندى، سهولت ايله عربى اوقوب آكلاغانغه، اوشبو درس كتابلرندن غيرى عربى كتابلر اوقومقده كمال شوق ايله دوام قيلا ايدى.

عالم‌جان افندی «ملا جامی» دن بیرلی بالذات مدرس صلاح‌الدین حضرتنك درسنه اوطوره ایدی؛ مدرس جنابلری حجدن قایتقاندن بیرلی نامزاج بولغانغه درسکه کوب کره آلماسه‌ده، صاحب ترجمه، حضرتنك خانه‌سنده اقامت ایله خدمتنده ملازمت قیلغان صارتن استاذدن کوب استفاده قیلورغه موفق بولدی.

عالم‌جان افندینك حضرت خانه‌سنده اقامتنه، مشار الیه حج سفرنده ایکان واقع بر حادثه سبب اولدی: ۱۸۷۲ نچی یلده چغان قانون بوینچه مدرسه‌گه روسچه لسانی معلمی کرتمك استه‌نوب بوندن خیلی طاوش کوتریلگان ایدی.

مأمورین هر واسطه‌دن فائده‌لنوب، مسلمانلرنك قوطن آلمقنی فائده‌لی ظن قیلغانغه واولزمان، مسلمانلرغه ظلم وشدتی ایله معروف اسقاراتین قزان غوبیرناتوری بولغانغه بو اهمیتسز واقعه اعظام ایتلوب، مدرسه‌گه پالیتسه‌میستر، اسلیدوپتل، آطلی قزاق وسائره توشوریلدی. مع ما فیه مأمورلرنك ارتکابده‌گی استعدادلرندن استفاده ایتلوب مسئله تیز باصدرلدی. اما نورعلی خلفه ایله مدرسه قاضیسی حسن بن طاك آطارنی مدرسه‌دن چغارغه قوشدیلر؛ آنلر حضرت اوینه طاشندیلر؛ صاحب ترجمه‌ده خلفه‌سندن قالماینچه حضرت اوینه کوچدی.

عالم‌جان افندی، حضرت حجدن قایتقاچه اوینه قالوب، حضرتنك وفاتنه یعنی ۱۸۷۵ نچی یلغه قدر خدمتنده بولندی. حضرت قزانه عودتندنبیرلی مدرسه‌گه هفته‌سنه بر قات‌غنه کره آلا ایدی؛ عالم جان افندی حضرتله برابر درس طکلامق ایچون مدرسه‌گه واروب، متباقی زماننی حضرتنك خانه‌سنده اوزدرا ایدی.

داملا صلاح‌الدین زمانناك ایك مستعد وزکی علماسندین اولوب، بخاراده اکمال تحصیل قیلمش، بالخاصه حکمت وکلامده علم وفضل

قزانمش بر ذات ایدی؛ اوینده آلتی، یدی یوز مجلددن عبارت قیمتلی بر کتبخانه‌سی بار ایدی. تلمیذی عالم‌جان افندیه کتبخانه‌سن اذن عام قیلدی؛ عالم‌جان افندی بو خزینه‌دن کوب استفاده ایتدی. بعض کیچه‌لر، نصف اللیلدن صوڭ ایکی اوچ ساعت قدر مطالعه وتتبع ایله شغل‌نردی؛ کوب زمانده، اسیر فراش استاذنڭ یانده تفسیر اوقور، استاذ ایسه شاکردینڭ عباره ومعاجه‌بولغان نقصانلرن اکمال ایدر ایدی. صلاح حضرت اماملغی حسبیله اوزینه طابشرلغان مسائل فقیه‌نڭ‌ده اکثرینی، حل ایچون تلمیذینه حواله ایتوب، فقط مراقبه‌سی ایله گنه اکتفا قیلمقده ایدی.

عالم‌جان‌افندی ۱۸۷۱ نچی یلدن اعتبارا، بعض شاکردلرگه‌سبق‌ده اوگراتمکده ایدی. ۷۴و۷۵ نچی یللرده، بر خیلی شاکردی بولدی.

„سلم‌العلوم“ دن‌صوڭ، عالم‌جان‌افندی‌گه رسمی درس‌اوقوتوچی بولنمادی دیولسه جائزدر. واقعا صلاح‌الدین حضرت توضیح درسنه نادراً کیرکلدیسه‌ده، ۱۸۷۵ نچی یلده خسته‌لغنڭ اشتداد ایتووی ایله بو درس باشندوق کیسلدی. کمال خلفه، اوقوتمغه تشبث ایتوب قاراسه‌ده، شاکردلرینی قناعتلندره آلمادی. بونڭچون «توضیح»، «تلویح» و«شرح تهذیب» کبی درسلرنی، عالم‌جان افندی وایبداشلری اوز آرا مذاکره ومکالمه صورتنده‌گنه مطالعه وتدقیق قیلالر ایدی.

مدرسه‌لرده، حفظ صحت‌که اصلا اعتبار ودقت ایتلمگان ایچون متمادیا بر نیچه یل تحصیله بولغان‌و باخصوص طرشوچان‌شاکردلرنڭ کوبسی چیرلیلر؛ عالم‌جان افندینڭ‌ده ۱۸۷٤ نچی یللرغه طوغری صحتی بوزولدی؛ طبیبلرنڭ توصیه‌سی بوینچه، قمز ایچر ایچون طرویسکی طرفنه کیتوین موافق طابدیلر. و۱۸۷٤ نچی یلنڭ یاز باشنده، صاحب ترجمه، حیاتنده برنچی دفعه اولمق اوزره اوزنچه بر سیاحتکه

یوللاندی. اول زمانغه قدر، اوز آولن، بارودیه محلسن هم فزاننك مسلمان محللرن گنه کوروب بلگان ایدی. حتی، زمانه عادتنچه، روس طرفلرینه چغوب یرو ادب واخلاق حسنه گه بیك موافق کورلمگاندن روس محللرینك کوبسین بیلمی ایدی! ۱۷ یاشلرینه کروب، حکمیات وفلسفه‌دن، علوم فقیه واخلاقیه‌دن بر خیلی وقوعات تاریخیه‌دن وحتی بعض استانبول رساله‌لرین قاراب برآز معلومات جغرافیه‌دن خبردار بولغان بو یاش، مستعد، معلومات ازلاوچی شاگرد، اوزینك شهرندن، جوارندن، کوز آلدنده‌غی ایك بسیط، حقیقی وفعلی شیلردن خبرسز قالدرلغان‌ایدی!

بو تضاد غریب، بزم ایسکی اصول تعلیم وتربیه‌نك ایك زور ایك اهمیتلی بر کیمچیلکینی ارائه ایته‌در، اوده: کوز آلدنده‌غی ایك بسیط، ایك عادی، حقیقی وموجود شیلرنی کورستوب بلدرماینچه، یاش بالانك، یاش ویومشاق دماغنی آکلانمی، کورنمی وبلنمی طورغان چیتن فلسفی وحکمی افکار ایله طولدرمقدر.

۵

۱۸۷٤ نچی یلنك مای ابتداسنده عالم جان افندی طرویسکی سفرینه یونالدی. عالم جان حضرتنك بو سفرحقنده‌غی خاطراتی طکلانسه، کورله درگه ذکا واستعدادی یوکسك درجه‌ده بولغان صاحب ترجمه‌نك، اول زمانلر، اشیای محیطه‌که دقت ایتو ملکه‌سی بیك آرتیق متنبه بولماغان؛ بو ایسه تربیه وتعلیمده‌گی حاضرگنه عرض ایتلگان نقایصنك نتیجه‌سیدر. عالم جان افندی کتاب تتبع ومطالعه‌سنده آنلرنك محتویاتی حقنده مناظره ومباحثه‌ده،

هر کمچه مصدق اقتدار ومهارت ایاسی بولوویته رغماً خاطره‌لری آراسنده الك کورکانی پراخودنك، صو اوزرنده، سرعتله یوروب بارووینه، سبب حرکتنه، ماشینه‌سنه دقت ایتوب بونی تیکشرورکه، آکلارغه طرشوی ایدل اوستنی طوطرغان پراخودو بارژ الرنك کوبلگین کوروب، شوندن تجارتی واقتصادی اویلرغه توشووی. الخ برده کورنمیدر. خاطراتی کوبراك دینی واخلاقی وعلی العموم کتابیدر، یعنی اوقوغان کتابلرینه بایلانگاندر؛ یکی مشاهده‌لری اوستنه طوغان دگلدر.

حالبوکه فنون جدیده‌نك، تربیهٔ حاضره‌نك ایله‌ك آرتق دقت ایتکانی شئ، شاگرده، اشیای محیطه‌سنی مشاهده ایله علم حاصل ایتمك، یعنی علمنی طوغریدن طوغری طبیعتدن آلا بلمك اقتدارینی وجودکه چغارمقدر: انسان، کتاب حقیقی اولان - طبیعت واشیانی اوقوب، آندن علمی کشف قیلمالی؛ یازوغه، سوزکه بیلانوب اسیر قالمامالی خلاصه هرکشینك غایه خیالی بالذات کاشف اولمق، انسانیتکه نافع بر فکر ویا شئ اختراع ایتمك اولمالیدر. بزنك مدرسه تحصیللری ایسه تمام بونك عکسنه‌در؛ فقط معتبر کمسه‌لرکه، سوزلرکه مستنداً، صرف تعلیل ایله، سوز وکتاب آراسنده چوالمقدن عبارتدر. یعنی اسقولاستیقه آطالا طورغان قاصر بر اصولدر.

عالم جان افندینك یولداشلری آتاسنك سودا وکیللری محمد شریف موسین ایله شاه‌احمد اسحاقف ایدی. اولزمانلر تاتار بایلری آراسنده، پراخودنك حتی ایکنچی موتعنده (کلاسینده) یوروچیلرده مسرف اعتبار ایتله ایدی: عالم جان افندی ورفقاسی اوچنچی موقعده اورنلاشدیلر.

حضرت، بوایلك پراخود سفرنده‌کی ایلك احتساساتینی شویله تعریف قیلادر: «اولزمانلرده بیله نچارلق، آقرین یورمك‌لك برله

معروف بیلسکی کیمه‌سینك اوچنچی موقعی مكا بتونلای حضورسز ولذتسز دگل ایدی. کیمه‌ده بولغان تورلی مسلمانلـر مكا حسن توجه کورستوب، سوزلریمه قولاق صالوب، کتاب سوزی، تاریخی قصه‌لر صوراغالیلر ایدی؛ بوحال بلکه منی مغرور ایتکاندین سفر یکل کورلگاندر.»

عالم جان افندینك، دینداشلـرینی ارشاد وتنبیه، غیر دینده بولغان کشیلرگه‌ده دین اسلامنك شرافت وحقیقتین افهام آرزوسی، انسانلرغه‌ایلك تماسندوق کورینه باشلایدر. بریاقدن، پراخوده‌غی مسلمانلرغه کتاب سویلاب، فتوالر بیروب، آنلرنی تعلیم ایله مشغول وبو شغلندین ممنون بولغان حالده، ایکنچی یاقدن روسلرغه دخی اسلامنك علویتین کورسترگه طریشادر: «طهارت آلغانمده حجازدن کیلگان مسواکنی استعمالم برروس یکتینك نظرینی جلب ایتدی. یکیت مسواك استعمالی کمدن قالغان ونی فائده ویره مضموننده استفسار ایتوب، مین بلور بلماس روسچه‌م برله ایسکی زمانده هراشه ساده‌لك بولغان، معیشت اسبابنچه کوب اعتنا ایتمگانلر، آغیز وتیشلرنی پاکلاو ایچون پیغمبرلـر اوشبو اغاچی استعمال ایتکانلر امتلرینه‌ده استعمـالنی قوشقانلر مـألنی برتقریب آکلاتدم.» ـ دقت ایتیله‌چك نقطه: عالم جان افندی، اون یدی یاشلرندوك، آزماز روسچه سویلشه آلا ایدی؛ لکن مع التأسف، بومعلوماتنی تورلی سببلردن ناشی، کوب آرتیق توسیعگه طریشمادی، طرشه آلمادی.

یولچیلرمز پراخوده‌ایله، بیرسکی (بوری) قلعه‌سنه قدر آندین صوك آت ایله طرویسکی‌غه عازم بولدیلر. عالم جان افندی، یوله ایلك دفعه‌چیرمشلرنی کوردی؛ وبو مشاهده حسیات دینیه ومليه‌سیله، هم کتاب وقارتلردن یبلغان معلومات سائره‌سی ایله قاتیشوب، آنی اویلارغه سوق ایتدی:

«بیرسکیدن برایکی منزل صوکنده برچیرمش قریه‌سنده آت آلماشدیرغان وقتمزده چیرمشلرنك حالی منی خیلی استغرابغه تشوردی: کیوملری بتون آق، تاتارلرچه آق کولمك، آق اشلپه کیه‌لر، تاتارچه سویلیلر؛ معیشتلری تاتارلرچه... بونلرنك بوحاللرین کو-رگاچ بعض بلوکلی قارتلریمزنك، چیرمشلر بلغار وقزان خانلقلری وقتلرنده بارده اسلام دینني قبول ایتکان بولغانلر، لکن تعلیملرینه اعتنا ایدلمگان، دینني اوگرانوب، اورناشدروب یتکوره آلماغانلر؛ روس استیلاسی صوکنده حکومت ومیسیونیرلرنك تأثیری برله یکی اوگرانچیك دینلرنی یوغالتغانلر، دیگان سوزلرین خاطرلاب معقول کوردم..»

بوخاطره، عالم‌جان افندینك، اولزمانلر جغرافیا وتاریخدن او-قوغان کتابلری آراسنده عرق بشرك تقسیمات، مناسبات ومعیشتلری حقنده، علوم حاضره‌گه کوره یازیلمش کتابلرنك بولماغانلقین، هم کنج شاگردده حسیات دینیه وملیه‌نك بیك قوتلی ایکانلگین بلدیره‌در.

مدرسه‌لرده، حیات حقیقیه‌گه اهمیت بیریلمگانی حاضرگنه تفصیل قیلنغان ایدی؛ اوشبو سفرنده‌گی خطراتندن برفقره، عالم‌جان افندی ۱۷ یاشلك برسوداگر بالاسی بولغان حالده، امور اقتصادیه‌جه فکری نیقدر آز ایشلاتگانلگین اظهار ایتوب، مذکور مدعانی تقویه قیلادر: «استانسه‌لرغه یتکانده یولداشلریمنك آتلار اجرتنی سودالاشوب ارزان ایتماسه‌لر ایکنچی کشیگه کیتمکلری، اوچ آتقه چاقریمنه بیش تینگه راضی ایدرکه طریشولری مکا عجب طیولا ایدی. تجارت ایشینه برده قاتیشماغان کشیگه، قاتیغلق برله معامله‌نی کورمگان شاگردکه بوسارانلق رحمسزلك کبی. کوریله ایدی..» ـ بوراده یه فقط اخلاقی وکتابی تأثیر آستنده قالوب حیاتله اصلانماسده بولماغان طبعا زیاده شفقتلی بردماغنك وجودی آنیق کورینه‌در. مع مافیه،

معمافیه‌قزان تورکلرینه‌خاص‌سودا گرلك،عادتاارثی‌بوطبیعت، عالم‌جان حضرتده دخی تیز تجلی ایته: «محمد شریف اغاینك آچه‌ده ومصارفده دقت ایتووی، باشده غریب کورنسه‌ده، اول مسئله‌نی بیك تیز آکلادم: تجارت قصدینه کرگان کشی البته شولای بولمالی، آزدین کوبنی طوغدیریرغه طریشمالی ایکان؛ شونسز استفاده یولی آچولمای ایکان ...»

صاحب ترجمه طرویسکیده ایکی آی قدر طوردی. بودیار خلقنده‌گی قونـاق سویوچیلك، تواضعلیلق، علم ایه‌لـرینه حرمت قیلوچیلق، یاش خادم‌العلمنی خوشلاندیردی. خصوصا آتاسنك دوستلری طرویسکیده خیلی کوب بولغانغه، وکندیسنده، یاشنه نسبتله کوب آرتیق علم ورشد کورینگانگه، هر طرفدن حسن توجه والتفاب طابدی. الیوم طرویسکیده آخوند حاجی احمد رحمانقولی حضرتلری وسائر اماملر ایله مصاحبت ایتوب، اعتبارلی خلقلرله مناظره‌لر دخی قیلیشدی.

اولوقتلر هند کتابلرینك یکی قزانغه کیله باشلاغان زمانلری ایدی. کوب اوقورغه یاراطوچان عالم‌جان افندی بوکتابلرنك اکثریسین اوقوغانغه‌مستحضرات ومعلوماتی ایله‌استعدادوفطانتلی یاشلرده‌گی طبیعی الوقوع حرص وغیرت، اوشبو مناظره‌لـرده، بوقزان شاگردینی اکثر خلفه وبلکه اماملـر آراسنده مغبوط قیلا ایدی. مصاحب ومناظرلرینك کوبیسـی، اهل انصافدن بولغان ایچون، عالم‌جان افندنی تقدیر وتحسین قیلوب قوالدیره‌لر، امید وغیرتنی آرتدیره‌لر ایدی.

عالم‌جان افندی، اصل قیمز ایچارایچون، شهردین اون-اون بیش چاقرم بیرده‌گی برقزاق آولنه چیغوب «اوتـاب» آطلی بر قارت قزاق چادرینه مسافر بولدی. وشول آوله قزاقلرنك احوال ومعیشتلریله

برخیلی طانشدی؛ بوراده دخی عالم‌جان افندینك ایك اوّل نظرینی خلقنك امور دینیه‌لری جلب ایته‌در: «قزاقلرنك نماز اوقوماغانلریله، نمازنی معتقد بولوب، اوقوماغانلقلری ایچون اوزلرنی گناهلی بیله‌لر ایدی. قزاق قارتلرینی چادرمه یغوب جماعت برله نماز اوقوشدیرغالی ایدك. حتی قارت «اوتاب»:

«ـ های بای! مولدا اگر سنن مونان برمولدانی سریعت طلاسدیر سام وطگداسم ایدی.. دیو دینی مناظره طیگلارغه هوسی بارلیقن‌ده آگلاته ایدی.»

شولوق قارت قازاق، یاش تاتار ملاسین «سیغان مولدا مولدا ضلال‌کتابنی‌ایشتدره‌یم» دیو آلوب باروب، ملی موسیقه‌لرین، طنبوره چیرتونیده طگلاتدی.

عالم‌جان افندی، قمز ایچوب یاتقانده دخی اوقودن فارغ بولمادی؛ شونك ایچون، باشقه قمزچیلر قدر استفاده ایته آلمادی. علم هوسی، ذهننی قاپلاغان ایدی؛ بو اثناده خطرنه قالان وقایعدن برسی‌ده، آتاسیله شرف‌الدین حضرت نامنده‌گی بر طرویسکی امامنك قمزنك حلال بولوب بولماوی حقنده‌گی مناظره‌لریدر. آتاسی علمادن اولمادیغی حالده مذکور امامنی فقط عقل طبیعیسی ایله الزام قیلغاندین، علم ایله، مناظره‌ده غلبه ایله افتخارنی یاراطوچان عالم‌جان افندی‌نك بونارغه بیك کیفی کیلگان ایدی. صاحب ترجمه قمزدن آرتق استفاده ایته آلماسه‌ده صحتی ضررسز برحالگه کیلوب، مکاریه وقتنده‌رق، آتاسی ایله برابر قزانغه عودت ایتدی.

عالم‌جان افندی بوسیاحتی اثناسنه اواجه فقط مدرسه تره‌زه‌سی یاکه جانسز کتابلر آرقه‌سنه کورگانی حیاتنك ایچنده یشاب، کشیلر، یکی شیلر، یکی وقعه‌لر کورگانگه افقی کیکایوب، بایتاق فائده ایتکان بولسه کرك. عودتی زمانندگی خاطره‌لری، بارووینه

قاراغانده حیاتدن آلنفانیراقفه اوخشیدر: «اورال طاولری آراسنده یستودین صوڭ بر استانسه‌ده آت باشچیمز اولوب‌اون ایکی اون اوچ یشار بالا اوتورغان ایدی. ایکی آطنی ضبط ایتوب قرانغی تونده یخشی آلوب بارماقینه شبهه‌لندم. استفسارغه قارشی بالانڭ попробуйте دیگان یوره‌کلی سوزی میڭا تأثیر ایتدی، فی الواقع یخشی یورتدیڭ! اش کوچ وقت برله‌گنه دگل یورك وشجاعت برله‌ده ایدکنی یخشی آڭلادم...»

٦

عالم‌جان افندینڭ قمزدین عودتندن صوڭ، استاذی صلاح‌الدین حضرت کوب عمر ایته آلمادی. ١٨٧٥ نچی یلنڭ مای آینده (ربیع‌اوّل ١٢٩٢) ٥٣، ٥٤ یاشلرنده بولغان حالده سل الرئه‌دن وفات ایتدی. (رحمة‌الله علیه رحمة واسعة!) آنڭ یرینه، منگردن کیتروب داملا تاج‌الدین نام ذاتنی ایکنچی محله‌گه امام ومدرس نصب ایلدیلر.

صلاح‌الدین حضرت، صوڭ زمانلرنده شاگردینه: «ایندی‌بوراده کوب فائده ایته آلمازسڭ، بخارغه کیت.. آنده دخی اوچ دورت سنه اقامتڭ کافی؛ آرتق اجتهاد ایتوب واتلمغه لزوم یوق. برکتلی یرده ئلوغ استاذلرغه یولقسهڭ، اصول تدریس وتعلیملرینی کوروب قایتسهڭ بس...» مضمونده تلطیف‌وتشویق یوللو نصیحتلرده بولغانلقدین، حضرتنڭ وفاتنی متعاقب عالم‌جان افندی بخارا سفرینه چیقدی؛ انسی عزیزجان افندی دخی رفاقتنده بولدیغی حالده، ١٨٧٥ نچی یلینڭ سینتابرنده قزاندن عزیمت ایتدیلر.

عالم‌جان افندی قزانده‌گی تحصیلندن اقران وامثالنه نسبتله آرتق فائق‌لنگان ایدی: هر تورلی ترکی وعربی کتابلری اوقوب آکلی ایدی؛ معروف معقولات فنلرنده معلوماتی بیك کوب بولماسه‌ده، عربچه تفسیر وحدیث کتابلرینك چیتنلرینی‌ده سهولتله مطالعه وفهم قیلا ایدی. وقایع تاریخیه، کتب جغرافیه ومعلومات ریاضیه‌دن دخی فی‌الجمله آگاه ایدی. خصوصاً مناظره ومدافعه‌ده اقتداری مسلم ایدی. فی‌الواقع، اون اوچ یللق اوقودن منتظم ومکمل مدارسده، عالم‌جان افندی کبی ذکی ومستعد طلبه ایچون دها زیاده معلومات استحصالی ممکن اولسه‌ده، اول زمانده‌گی اصول تدریسه نظراً بو علم‌ده کوب اعتبار قیلنه ایدی. یوقاریده‌گی بعض ایضاحاتدن‌ده آکلاشلدیغی اوزره، عالم‌جان افندیده فکر تنقید وتجدید قوتلی ایدی؛ قزان‌ده تحصیلی زمانندوق، موجود اصول‌تدریسنك نقایصینی کوروب اصلاحنی اویلامغه باشلامش ایدی: «کتب تواریخ وتراجم احوال بایتاق اوقومدین درس پروغراملری توغرسنده خیلی اویلانه‌باشلاغان‌ایدم. «شرح مواقف» و «شرح مقاصد» کبی‌یخشی‌فن کتابلری، هدایه وفتح القدیر وصحیح بخاری وبیضاوی کبی الوغ دین کتابلری تمام تمام اوقولورغه تیوش کوره ایدم. رسمی درسلرنی، ورسمی تفتیش وتحقیقلری‌آزسونه ایدم. بعض حواشی طوغریلرنده گی تنقیدم یاشلك برله ادبسزلك دائره‌سینه کیچکان بولماسه یخشی ایدی.. مدرسه‌ده امثالم برله بولغان مصاحبتلریمده اکثر یا درس اصولی، علم آرتدرو بابلری سویله‌شیله ایدی. صوکغی یللرمده شاه ولی‌الله الدهلوی کبی محقق محدثلرنك اجمالا ترجمهٔ حاللرین وبعض‌لرینك کتابلرین مطالعه ایتمکله مشرف بولغانلغمدن فنون متعارفه اوستینه‌بلاغت، ریاضیات والهیات‌فنلرینه‌رغبتم آرتقانی‌کبی، قرآن‌وحدیث بوینچه، وشیخ ابن الهمام مسلکنچه دین طانوغه قزغاباشلاغان ایدم.»

«علم کلامگه حوض ایتوگه کوره صرف علوم‌فلسفیه برله اشتغالی دین واعتقاد نظرندن آرتق وخوفسزراك طابا ایدم: کلام برله زیاده اشتغال عقیده‌گه تشویش ویردکینه قانع اولهرق، سلف صالحون‌نك کلام برله اشتغالدن منع ایتدکلرینی بیك معقول کوره ایدم... ولهذا ابو نصر القورصاوی وشیخ مرجانی‌نك (رحمهماالله) تمسك بالکتاب والسنه خصوصنده‌گی بابلرینی یاراطقانم یاکه آکلاغانم کبی کلام بابنده‌گی تحقیقلرینی‌ده بیك استحسان قیله ایدم.»

عالم‌جان حضرتنك، بخارایه کیتودن اوّلده‌گی افکارینه متعلق اوشبو برنیچه سطر، مشار الیهك حیات وفعالیت مستقبلهسنی، آچق کورسانکان ایچون، ترجمهٔ حالنچه غایت اهمیتلیدر: عالم‌جان حضرتنك اصول تدریسکه متعلق مسلکنك اصلاحات وتجدیداتنك بر قسمی، خصوصا تدریسات دینیه‌یه عائد قسمی بو سطرلرده مندمجدر.

حاضرده، „اصول جدید“ نام عمومیسی آستنده یوروتله طورغان اصلاحات تدریسیه، چنلقده بر نیچه نوعگه آیریلادر: مثلا اسماعیل بك غاسپرینسکی‌نك صرف‌تدریسات ابتدائیه‌گه متعلق اصول جدیدی ایله عالم‌جان حضرتنك تدریسات دینیه‌ده تصور وتطبیق ایتکان «اصول جدید» ی، اساسچه، فکرچه، غایه‌چه بر دگلدر. عالم‌جان حضرتنك تدریسات دینیه‌ده‌گی اصلاحاتنی، اون آلتنچی عصر میلادیه ظهور ایتکان «اصلاحات» حرکت عمومیه‌سنه تشبیه ایتمك ممکندر.

عالم‌جان حضرت‌نك تدریسات دینیه‌ده‌گی تجدیداتی مدارس اسلامیه‌ده اوقوله‌طورغان منطق، کلام، یعنی اسخالاستیق فلسفهٔ دینیهٔ قدیمیه‌سنه قارشی اعتراض ایتمك، „کلام برله زیاده اشتغال عقیده‌گه تشویش ویردکندن، سلف صالحون‌نك کلام برله اشتغالدن منع ایتدکلرن بیك معقول» کورمك، «قرآن وحدیث بوینچه» دین طانیتدیرمه‌یی اوّلا طابمقدر.—خلاصه، «اصول جدید» حرکت عمومیه‌

سنك بوشقینه منطق، کلام وحکمت کبی علوم عقلیه ایله کوب اشتغال‌دن عبارت بخارا وآندن مقتبس قشقار مچکره قزان مدرسه‌لری اصوللرینه قارشی بر نوع دینی عکس الحرکات دیمك بیله ممکندر... واقعا، علوم عقلیه ایله، حتی اسخولاستیك علوم عقلیه‌سی ایله کوب شغللنمك، افکار وعقاید دینیه‌گه خیلی تزلزل بیره‌چگی، ظاهرا متشرع کورنسه‌ده، حقیقتده ریبی بولغان کمسه‌لر آرتدره‌چاغی طبیعیدر. ذاتا غربده‌گی „اصلاحات" حرکتی دخی بوندایین بر حالگه عکس الحرکات اولمق اوزره طوغان ایدی. بو جهتله عالم‌جان حضرتکه منسوب بو اصلاحاتنی تقویه وتأکید دیندن غیری بر صورتله تلقی یا قطعیا آکلاماودن یا که قصدا طرفکیرلك قیلمقدن نشأت ایتەدر.

عالم‌جان افندینك، کنجلك دوره‌سنده‌گی احوال روحیه‌سی دخی اولزمانده تصور ایتکان اصلاحاتنك نی یولده بولاچاغن بایتاق کورسانه آلادر: «علمنك عاقبتسز، فائده‌سز بولماقندین بیك قورقا ایدم. امام غزالینك، عملگه مقارن بولماغان علم معتبر دگل، شرعا وعقلا ممدوح دگل مضمونندگی سوزین دائم خاطرلی ایدم. وعلمم بوندایین بولماسه‌ایکان دیو استعاذه قیلا ایدم. یخشی ظن قیلغان آدملردین دعا استاوم اکثر اوشبو باب اچون بولا ایدی..»

عالم‌جان حضرتده شول کنجلك زمانه‌سندن اعتبارا، علمگه حصر نفس ایتکان کمسه‌لرنك اکثرسنده کوریلگان خاصه‌لر مشهود بولا باشلاغان ایدی: لباس وتجملاتقه اهمیت بیرماینچه بیك ساده کینونی یاراطا، آقچه‌سی بولسه، دائم کتابغه صرف قیلا ایدی. بالاسینك قولنده آقچه بولندیرودن پر هیزلیراك بولغان محمدجان افندی‌ده، بیك کرکسنگان کتابلرین آلور ایچون عالم‌جان افندی‌گه آقچه بیروده اکثر توقف قیلماغانلقدین بخاراغه کیدنچه قدر صاحب

ترجمه‌نك برخيلى كتابى يغيلغان ايدى. ملا جامى اوقوغان زمانده استاذى نورعلى خلفه، كندسينه بركافيه كتابى هديه قيلوب شونى حفظ ايتركه قوشقانلقدين استاذسز آنك تمامنى حفظ ايله‌يوب، اوبى ايله مدرسه آراسنده شول محفوظ كافيه‌نى تكرار ايتوب يورر ايدى. بر يرى خاطرينه كيلماسه توقف ايتوب اويلانير، ايزلانير وبوصورتله اقرانينك تعجب ودقتين جلب قيلر ايدى..

عالم‌جان افنديه دقت وتفكر خاصه‌سى صوك زمانلرده كوب آرتقان ايدى: اعضاسنك ارادەسنه تابعيتنى مشاهده قيلوب، تشريح وفيز يولوجيادن خبرسز بولغانغه بيك عجبلنه ايدى. ايبداشلرى ايسه، مومى اليهنك بوتعجبنه استغراب قيلوب «مسكين، ديوانه بولا باشلاغان، اعضاسنك حركتلنوينه عجبلنه» ديه‌لر ايدى!

٧

عالم‌جان افندى ورفقاسى بخار سفرينه قزاندن چاللیغه قدر پراخود ايله كيتوب آندن آرى بوگلمه آرقلى، اورنبورغه عربه‌ده باردیلر. اورنبورغه كيلدكلرى زمان رمضان‌اچى ايدى. اورنبورغ بايلرى ياش ملا ايله برادرى عزيزجان افندينى افطار مجلسلرينه كوب يورتديلر اورنبورغده ايكن عالم‌جان‌افندى، قارت حضرتلردن واسكى مدرسلردن بولغان داملا حسام‌الدين ايله‌ده اوچراشدى؛ داملا جنابلرى بر باى اوغلينك چندن علم يولنده بولوينه‌اكمال علم ايچون بخار سفرين اختيار قيلوينه عجبلنگانگه صاحب ترجمه‌نى امتحان قيلوب قارادى:

—بر شينك عينى زمانده ايكى مكانده اولماسى جائزمى؟ اگر بونى تجويز ايتسه‌ك، سينى يخشى اوقوتديرغان آتاكه رحمت!...

—آتامه رحمتکزنی، بوندای محالکه تعلیق ایتمه‌سکز ایدی، تقصیر...

—کرامت، خارق العادات؟...

—بلی تقصیر، اونلر خارق العادات.

قارت حضرت بو معقول جوابدن تمام خوشنود قالماغان بولسه کرك. بزچه بو مکالمه‌ده شایان اهمیت نقطه، داملا حسام‌الدین خوشنود قالوب قالماوی دکل، بلکه عالم‌جان حضرتنك، اول زمانلر، بو کبی مسائلده‌کی نقطهٔ نظریدر.

اورنبورغدن، اورسکی، قزالی، آق مسجد آشالی، ینه عربه ایله رمضاننك صوك کونلرنده طاشکنده مواصلت ایتدیلر.

عالم‌جان افندی، اسیای وسطی‌غه قزاندن زور محبت باغلاب بارغانغه، یکی مناظر، یکی حیات آنارغه بیك کورکام، بیك سیوملی، بیك یخشی کورندی: طاشکندنك طار، کولا گه‌لی اوراملری، زور ته‌ره‌زه‌سز یورطلری، اوراملرده، یورط اچلرنده شاریلداب آغوب طورغان صولر، شهر اطرفنده‌کی آغاچلقلر، صارتلرنك یافتی قویاشده بیك یالتری طورغان صاریلی یشللی یفك چپانلری، حیاتده‌کی ساده‌لك خلقده‌گی مسافر پرورلك... خلاصه شرقغه مخصوص بولغان بوتون بومادی ومعنوی صاحب‌احوال ترجمه‌نی مفتون ایتدی. تیز اوك اوزیده برادریده قزان کیوملرینی طاشلاب صارتچه کیوندیلر.

عالم جان افندی طاشکنده اون کون قدر اقامت وعلما ومشایخدن برقاچ ذات ایله مصاحبت ایتدی. عید فطر نمازینی‌ده بوشهرده ادا قیلدی.

اول زمانلر، طاشکنده‌اهل علم وتصوفدن شیخ‌احمد القره‌طاشی آطلی برمعروف ذات وار ایدی. مشارالیه بعض مصنفلری تنقید ومؤاخذه ایتوب، علمای ظاهرنك بعضلرینه دیل تیدرگان‌ایچون هم

مریدلرنده جذبه ودیوانه‌لق کوب کورنگان ایچون بعض علما واکثر عوام طرفندن، ضلالت وبدعت اهلی ظن قیلنه‌ایدی؛ تعلیماتیله خلقنی طریق حقدن یازدره، مجلسنه داخل بولغان کشینی اوزینه تابع قیلا، دیلر ایدی. عوامنك برقسمی، شیخ قاره طاشی‌یی، قورقه قورقه خورلی برقسمی ایسه اولیای کرامدن صانایه‌رق بیك آرتق تابعیت وحرمت کورساته ایدی. بخارا علمای رسمیه‌سی مشار الیهنك افکارنده مخالف شرع سوزلر طابمق دعواسیله قتلنه حکم ایتکانلر ایدی! اما طاشکند روس اداره‌سنده بولغانغه، غوبیرناطور «بوندای سببللر ایله گنه کشی اوترلمی..» دیوب شیخنی قوتقارغان ایدی.

عالم جان افندی، طاشکنده شیخ احمد القاره طاشینك وقایع ومناقبنی کوب ایشتدی؛ ذاتا اعتراض، تنقید وتجدید فکرلی بولغانغه آنکله کورشه‌سی بیك کیلدی.. لکن باش طانشلری، «شیخ احمدنی کورگاچده کشی آنارغه ایاره، تابع بولا..» دیو یاش عالمنی قورقتقانلری ایچون آرزوسنی فعلیتکه چغاره آلمادی.

عالم جان افندینك طاشکنده بولندیغی زمان، روسیه ایمپیراطورلغنك خوقند خانلغی ایله صوغش ایتوب ماطاشقانی وقتلر ایدی. طاشکند صارتلری خوقندنك روسیه‌یه غالب کیلاچکینی تخیل قیلالر ایدی! حتی شهرده اگر روسیه یکلسه، یرلی خلق بتون روسیه‌لیلری روسلغنه، نوغایلغنه قاراماینچه اولتروب بتره‌چك دیگان بر شایعه طارالغان ایدی. شونك ایچون، قزان طرفلرندن کیتکان سوداگر وباشقه کشیلر خیلی قورقوب طورالر ایدی.

طاشکنددن، جزاح وسمرقندآشا کنه قورغانغه کیلدیلر. بو راسی بخار خانلغی ایله روسیه ایمپیراطورلغینك حدودی اوزرنده در. کنه قورغانغه قدر، روس عربه‌سیله، پارویاتروبقه ایله یورلسه‌ده بوندن آری مملکت اصولنچه حرکت ایتلمك کیراك بولا ایدی: یولچی -

نریمز بوگلمه‌ده آلغانلری کیمه‌لی عربه‌نی صاتـدیلر. خوقندی عربه آطالا تورغان عربه یـاللاب یوللرنده دوام ایتدیلر.

کته قورغاندین صوڭ بتونله‌ی یڭی بردنیاغه کرگانلر ایدی. عربه‌لری ، ایکی بیـك زور ته‌گه‌رمچکه — حضرتنڭ اوز تعبیرنچه — پراخود ته‌گه‌رمچی کبی — مندرلگان اوزون، زور کیمه شیکللی بر نسته ایدی . اوستی تب تیگز بولغانغه یولچیلر پـالاسلرینی کورپه‌لرینی یابوب، گاه تزلانوب اوطورارق، گاه یاته‌رق بارالر ایدی. عربه‌نڭ اوستینه قویاش ویاغموردن محافظة برسپر یاصالغان ایدی. عربه‌چی اوزی آطقه آطلانوب عربه‌نی طارتدرته‌ایدی.

یول، کته قورغاندن بحارغه قدر ایکی یاغی طوت آغاچلری ایله، تورلی باغ وباغچه‌لر ایله آقار صولر ایله احاطه ایدلمش یومشاق قوملق ایدی. هوا یلی ولطیف ایدی. عربـه اوشبو ماطور یولدن بیك آشقماینچه، سیکره سیکره بارا ایدی. آراده بر ، آللریـنه آت آطلانغان، یاخود ایشاکله منگان زور آق چالمالی، صاری چپانلی صارت کیلوب چغا، سلام بیروب اوزوب کیته ایدی. آنلری آرغاچ برمنزلگه توشوب پلاو پشروب، چای فایناتوب جال ایته‌لر ایدی.. مسافرلر بوبولنی غایت ذوق ونشائه ایله اوزدردیلر.. آنچق چول ملك آطلی برقوری ویمسز بیرده امیرنڭ « زکاتچیلری » بر آز اچلرینی پوشوردی: آت آتلانغان، قلچلی ایکی توره آللرینه چغوب — زکات ! دیوب قچقردیلر.. اینـدی اسلام مملکتنده بولغانغه هر اشنی شریعت بوینچه قارالا دیوب حسن ظن‌ده بولغان عالم جان‌افندی همان فقه مناظره‌سنه کرشدی: — بزشاکرد، تجار دگل، بزدن زکات چقمی.. فلان دیوب قاراساده، بوکبی نظریاتدن‌شبهه‌سز بیخبر بولغان بخار چیناونیگی: — بزآنی مونی بلمیمز؛ بزگه امیر قوشقان تیز زکانکزنی چغارکز!.. دیگاچ، جبراً آلولرینه محل قالدرماز

ایچون تیز آچه‌لرین چفاروب قرقده برین تسلیم ایتدیلر.
نهایت، کته قورغاندن چغولرینه اوچنچی کونی آخشام وقتنده بخاراغه واصل بولوب «نوغای سرای» ینه توشدیلر.

۸

بخاراغه یتشولرینك ایکنچی کونوك، استاذلری صلاح الدین حضرتنك قرنداشی داملا حسن حضرت ایله کورشوب، مدرسه‌لرده حجره ازلرگه طوتندیلر.

بخارانك مدرسه‌لری برنوع پانسیوناتلر دیمکدر. طلبه مدرسه‌لرده فقط بیتوتت قیلادر. مدرسلر اویلرنده، مسجدلرده ومدرسه‌لرنك درسخانه‌لرنده تدریس ایتسه‌لرده، طلبه برمدرسنك درسنه اوطوره آلیر ایچون، آنك مدرسه‌سنده بولنمق ایله مقید دگلدر. دیمك بوتون بخارای شریف برمدرسهٔ عالیه‌در، براونیڤرسیتیدر؛ بخار علماسینك جمیعسی شول مدرسهٔ عالیه‌نك مدرسلریدر. مدرسه دینلگان بنالر ایسه طالب علمنك اقامتنه مخصوص حجره‌لر ایله، شول عمومی بخار مدرسه‌سنك بعض درسخانه‌لری دیمکدر.
طلبه، مدرسه‌ده‌گی حجره‌سنی اجاره‌گه‌گنه آلماینچه بوتونله‌ی صاتوب آلورغه مجبوردر. واکثر زمانده، طلبه بیك کوب بولغانغه حجره طابمق مشکلدر.
عالم جان افندی وبرادری داملا حسن ایله برابر برنیچه کون حجره‌ایزلگاندین صوك نهایت «میرعرب» مدرسه‌سنك قابقا اوستنده‌گی برحجره‌سنی ٤٠٠ صوملرغه صاتوب آلدیلر.
تورکستان فاتحی امیر قتیبه طرفندن صالنغان بخارنك ایك

اسکی اسلام معبدی قارشوسنده گی اوشبو مدرسه گه اصل بانیسی عرب بولغانغه « میرعرب » آطالمقدر. « میرعرب » مدرسه‌سی بخار دارالتعلیماتلری آراسنده شرافت وبرکت ایله معروف اولوب، بزم قزان طرفلری مشاهیر علماسندن داملااسماعیل وشیخ مرجانی حضراتی بخارده بولدقلری زمان اوشبو مدرسه‌ده اقامت ایتمشلردر.

عالم جان افندی، بخارغه مواصلتندن برر آطنه اوزغاچده درسکه یوریرگه باشلادی؛ صلاح‌الدین حضرت، مراجعت ایدیلچك مدرسلرنی توصیه قیلغانلقدن، استاذ طاپمقده مشکلك یوق ایدی.

صاحب ترجمه‌نك بخارده‌گی استاذلری صلاح‌الدین حضرتنك قرنداشی داملا حسن صلواة خان. تورسون جان مدرسه‌سی مدرسلرندن داملا رئیس عبدالشکور ، آخوند داملا اختیارخان اعلم، داملا عیسی مخذوم وساعتساز داملامیرشریف نام ذاتلردر.

داملاعبدالشکوردن «ملا جلال»، صوکره‌اختیارخان حضرتلرندن اصول‌فقه‌ملاجلال وادبیات‌عربیه، ملامیرشریفدن‌ریاضیه‌اوقیه‌رق درسکه باشلادی. داملا عبدالشکور برقش اوزغاندین صوك رتبهٔ ریاستدن معزول بولغانغه درس اوقتوحقوقنی یوغالتدی؛ بوجهتله عالم جان افندی ملا جلالنی‌ده داملا اختیارخان ایله دوام ایتدی.

عالم جان افندینك بخارده کورگان رسمی وخصوصی درسلری شونلردر: علوم شرعیه وحکمیه‌دن، ملا جلال، توضیح، حکمة‌العین، تفسیر بضاوی، فرائض سجاوندی، ادبیات عربیه‌دن مقدمهٔ جزریه (فن تجویددن)، علم معانی وبیان؛ علوم ریاضیه‌دن، حساب جبر ومقابله مساحه (خلاصه الحساب ـ ملاعصة‌الله شرحی ایله)، علم عقد انامل، هندسه (اوکلیدس) هیئات ونجوم (شرح چغمینی، زیج الغ بیك، زیج جدید محمدشاهی)؛ نهایت علوم طبیعیه‌دن بر آز طب (قانونچه چغمینی).

عالم‌جان افندینك بخارای شریفکه زور محبت باغلاب کیتکانی اولچه‌ده یازیلغان ایدی. آنـده عمر ایتکان مدتنچه‌ده بو محبت کیمیمادی؛ دین، اخلاق وتعلیم جهتلرندن بخارده کوب کیمچیلکلر کوروب، آنلرنی تنقید ومواخذه ایتسه‌ده، اسیای وسـطا اقلیمنك شعر ولطافتی، اهالینك استعداد وفطانتی، معیشتده‌گی ساده‌لك، علم واهل علمکه ایدیـلان تعظیم وحرمت، حاضرگه قدر، مشار الیهه بخارنی سویدرته‌در: «بخاراده یدی قش قدر اقامتم اثناسی دنیاده ایك لذتلی معیشتم ایك راحت حیاتم ایـدی؛ بخارا خلقینك خصوصا شاکردلرینك ساده روشده معیشتلری، آداب‌انسانیه برله تأدبلری، بتون خلق اچنده (عوام وسپاهی واغنیا) علم واهـل علمنك ایك قدرلی کورنووی مینی بیك خوشلاندره، درس ومطالعه بابنـده نشاطمی آرتدرا ایدی».

حضرت بخاراده نیچك درس اوقوغانلنی، نیچك عمر اوزدرغانلنی نقل ایتـکانده هر سوزندن، علـم یولینه مصروف بوحیاتنك شعر ولذائذی آکلانادر: «یاش شاکردلر کیچنك صالقن هواسنده مدرسه صحنه جغوب، چپانلرینه تورلوب درسلرینی تکراردن بوشانه‌چقلری زمانلرده، (ساعت ۹ تیره‌لری) مین یوقلرغه یاتاایدم. سحر وقتنده (ساعت اوچ صولری) قالقوب قومغان شکلنده‌گی کچك صاماوارمنی قاینانوب، چایمنی حاضرلاب همان مطالعه‌یه کروشه ایدم. طاك آتقانچی یانمـده‌غی برادریمنك برر درسنی طکلاب استاذ کبیرم سید اختیارخان حضرتلرینك خانه‌سینه یونله ایـدم. درس شریکلرم کیلگانچی، ایشك توبنده، حضرت استاذنك کوز یاشلی قرآن تلاوتنی ومناجاتنی طکلاب اولتورر ایدم.. نه قدر لذتلی ساعتلرم!»

هرکون صباح نمازندن‌اول‌اختیارخان حضرتلری توضیح، تفسیر

اوقوته ایدی. عالم‌جان‌افندی ایکی سنه بلاغت وملا جلال، اوچ سنه قدر توضیح وقالان بر سنه‌ده تفسیر بیضاوی‌اوقودی. «استاذ حضورنده عباره اوقومق شرفی» صاحب ترجمه‌یه نصیب اولمشدی. درس تمامنده جماعتله صباح نمازی قیلنوردی. عالم‌جان افندی شرکاسی آراسنده ایك یاش بولسه‌ده، استاذ حضرتلری مشار الیهی امامته تعیین ایتمشدی. نماز تمامنده طلبه مدرسه‌لرینه قایتالار ایدی. عالم‌جان افندیده حجره‌سنه عودت ایدوب، یکیلگنه آشاغاندین صوك (بوایرته آشی، اچینه ایکمك توراغان شیر چایندن عبارت بولا ایدی) قرنداشلرینه بر درس کورساتوب ریاضیه‌اوقورغه کیته ایدی.

اوکله‌دن بر ساعت مقدم، غالبا صوك ینه سیداختیارخان حضرتلرندن ایکنچی درس آلنه ایدی...

بو ایکنچی درسنی متعاقب. ساعت اوچ تیره‌لرنده یمك ییلوب، بعده ایکندی نمازی اوقیله وآندن صوك کسب هوا ایچون یورگه چغیلا ایدی.

تنفس عقبنده اخشام نمازی قیلنوب ساعت طوغزغه‌چه مطالعه برله شغللنگندین صوك یاطیله ایدی.

٩

عالم‌جان افندی بخاراده اوشبو روشچه غایت منتظم عمر اوتکاروب، برده وقتین یوقغه یوغالتمادی. وذاتا بخارده درس ایله مشغول مدرس وطلبه‌نك حیاتی منتظم اولوب، مشغولیت زمانندن، بر برسینه قوناقغه یوروشو، فائده‌سز مصاحبت ومکالمه‌لرله وقت

اوتورو یوقدر؛ انچق هفته‌ده بر دفعه معین زمانده طلبه بیغلوب اویون کولکی ایله کوکل آچوب آرغان دماغکه جال ایتدرمك عادتلری باردر. خلاصه بخارانك درس عالمی ترتیب ونظام جهتندن خیلی مکملدر. لکن اوقوتولغان مواد واول ماده‌لرنك صورت تدریسی، یعنی کیراك ابتدائی واعدادی وکرکسه عالی درجه‌ده مکاتب ومدارسنك درسلری، هم شول درسلرنك اوقوتو روشلری بیك نقصانلی، غایت آز فائده‌لیدر.

صاحب ترجمه بر مدت عمر ایتکاچده بو نقایصنی کوردی: «بخارادە منی ایکی مسئله حیران قیلوب، باشمنی کوب واتا، یوره‌کمی یاندرا ایدی: بر نچی مسئله ابتدائیه‌ده داخل اوله‌رق درس وتعلیم‌ده کیمچیلکلر. ایکنچسی عامهٔ ناسنی وعظ وتذکیر برله تربیه یوقلغی.

«بخارادەغی اوچیوز قدر محله‌نك اکثرنده مکتب ابتدائی بولدقی حالده اصول تربیه وتعلیمنه‌اهمیت ویرگان کشی هیچ یوق. آزماز یازو طانی طورغان بر آغاینی معلم ایتوب قویالرده، اول برنیده اوگراته بلماینچه، فقط بیك اوزون بر طایاقنی کوتاروب «جمبید! جمبید!» دیه تیك قچقروب اوتورا. بیچاره بالا اوگرانلمگان درسنی بلماسه آیاغن فلاق آطلی براشکنچه آلتنه قصدروب، آیاق طابانینه بیك قاطی‌اورا.. بو معلم افندینك اصول اداره‌سی!

«درس پروغرامی ایسه اوشبودر: باشده تخته‌غه الفبا یازوب حروف طانوته‌لر، صوکره قرآن اوگره‌ته‌لر، هم چار کتاب تعبیر ایدیله طورغان دین رساله‌لرن اوقته‌لر، نهایت ادبیات فارسیه‌دن کبار علما کوچکه آکلای طورغان دیوان میرزابیدل، ادبیات ترکیه‌دن میرعلی شیرنوایی دیوانی اوقوتوب تکمیل مکتب قیلدیره‌لر!.. بیك جزئی یازو دخی اوکرتکان بولوب ماطاشسه‌لرده، بالالر آناردن فائده‌لنمی.»

وسطی اسیا خلقی طبعا ذکی واستعدادلی بولغان حالده مکاتب

ابتدائیه‌لرینك غایت اصولسز، ابتدائیه معاملرینك بیك نادان بولوچیلغندن، بو مکتبلرده اوچ دورت یل عمر اوترگان بالالر غالبا بیك آز فائده‌لنه آلالر. بو جهتله بخارا وسائر ترکستان خلقنك کوبسی علوم دینیه‌دن خبرسز، یازوده طانمی طورغان قره جاهللردر.

مملکت الوغلرینك علماسنك، ارباب حل وعقدینك ایسه علمنك هر مسلمانغه فرضلغی، هر بر کشینك دین طانورلق، اوقوب یازارلق معلوماتقه اشداحتیاجی مسئله‌سنی اویلاب‌ده قاراغانلری یوقدر!

ابتدائی تعلیم بو درجه‌ده اعتبارسز بولدیغی کبی وسطی وعالی تدریسات‌ده ماقطارلق دگلدر: «باشده صرف اوقوتماولری یاکه بیك آز اوقتولری، صرفدن خبرسز نحوگه توشوب، عبارهٔ عربیه‌سنه تطبیق ایتماینچه ترجمه ایدره‌ك کافیه اوقی باشلاولری، ودرحال حواشیسی ایله ملا جامی شرحینه کرشولری، شاکردلر ایچون بیك آغر بولادر.»

«ریاضیات هیچ اوگرانلمی، ادبیات عربیه‌دن برگنه درسده رسماً اوقوتلمایدر. لکن بونلرنك همه‌سندن آرتق جای تأسف، تحقیق وتفتیش برله علوم دینیه اوقولماویدر: بیوك درس خانه‌لرده رسماً هیچ دین درسی یوقدر! تعطیل کونلری درس اوله‌رق آزماز «هدایه» اوقویشده بیك سطحی درجه‌ده‌در. مختصر الوقایه، شرح الوقایه درسلری بزم قزان وخوارزم شاگردلرینه مخصوص کبیدر. قرآن وحدیث عاملری ایسه هیچ حاجت درسلردن صایلمیدر!

«بخارا مدرسلرینك ــ یعنی وسطی وعالی درسلر اوقوتغان ذاتلرنك ــ اکثری (یوزده یتمش حتی سکسانی) فنا فی الدرس دیورلك درجه‌ده تدریس برله اشتغال ایده‌لر؛ درس کونلرنده (هفته‌ده دورت، بیش کون) هیچ برخارجی اش برله یوانمایلر، کشیگه یولقمایلر، درسخانه‌دن باشقه بیرده بولمیلر، لکن خیف که اوقوتغان درسلری

بیك محدود ومحصوردر: عرفی دورت بیش کتابنك دیباجه‌لرینی وبعض مبحثلرینی گنه اوقوتوب اکتفا ایده‌لر وبونلرنی کوب حواشی برله‌اوقوتدقلرندین تطبیق حواشی، تدقیق عبارات قبیلندن تفتیشلری شاکردنك بر درجه مطالعه‌لی وقوهٔ مفکره‌لی اولماقینه یاردم ایتسه‌ده، مدرس بولدقلرنده ینه شول مقدار برله‌گنه اشتغا- لگه مجبور بولدقلرندن قوهٔ مذکوره‌لرندن هیچ فایوسی کما ینبغی استفاده قیله آلمای عمرلرنی اوتکاروب یبره‌لر.»

عالم‌جان حضرت، بخاراده‌گی اصول ومواد تدریسیدیی، عمومی صورتده، بو یله‌چه تنقید ایتدیکی کبی، تفصیلاته کرشوب معین درس وکتابلرنی ده‌آیروچه مواخذه قیلادر: «ملاجلال درسلرنك آخوند یوسف حضرتلرینك خانقاهینی وتتمة الحواشی وسائر معمول حاشیه‌لرینی بیك سطحی سوزلی طابا ایدم. طلبه‌نك اول مرتبه‌گه ایرشوب‌ده فنی ــ ادبی دگل . . ــ عبارهٔ عربیه اکلاوده معلمگه وحواشینك اعانتنه محتاج بولولری منمچه الوغ تأسف ایجاب ایتدره طورغان شیلردن ایدی. تحقیق مضمون ایچون حواشی یاردمی کیره‌ك بولسه بخاراده محضا تعصباً دستور الدرس ایتلمگان ملا خلخالی حاشیه‌سی ایك مفید حاشیه‌در. یکی حواشیدن شیخ مرجانی‌نکی ایسه همه‌سندن فائده‌لیدر.

« هدایه درسنی یالکز «دهیك» (اونده‌بر) غرضی ایچون «فصل وباب قیلو» (*)ایله‌گنه اکتفا ایتماینچه استعدادلی شاکردلرکه « فتح‌القدیر» حاشیه‌سی برله کورسه‌تیلسه‌نیقدر یخشی‌ایش بوله‌چق؛

(*) «هدایه» اوقوغان شاکردلرگه سنوی ویریله طورغان بر یوز درهم مقداری وقف (دهیك) بولغان سببلی هدایه امتحانینه فصل وباب باشلرندین عبارت درستلاب حاضرلانونی بخارا شاکردلری «فصل وباب قیلو» تعبیر ایته‌لر.

عباره مضمونني آڭلامق ايچون بو، آخوند يوسف آثارندن آخوند شيخ احتمالاتندن كوب جهتلرله فائده‌ليراق بوله‌چق.»

مدرسلرنك درسلرينه غايت محب ومتقدم اولدقلرى حالده، اصول ومواد تدريسيه‌لرنك بويله نقصانلى بولونين عالم‌جان افندى ايكى سببكه، اولا هر بر مدرسنك درسى بيك كوب بولوينه، ثانياً استاذلرينه بولغان افراط تعصب وتقليدكه، اسناد ايته‌در: «مينم اويمچه مدرسلرگه درس كوبلگى كركنى ايزلرگه، معلومات آرتدررغه زيان ايتكان كبى، اوز استادلرى ايچون آرتق تعصب وتقليد، ميزان شرع وعقلدن خارج آداب صاقلاو بايتاق كركلى كتابلرنك تاشلانووينه وكوب فائده‌لى بولغان فنلرنك آرادن بتونلاى چغووينه سبب بولغان.»

كوريله‌دركم عالم‌جان افندى‌نك بخارا درس عالمى طوغريسنده‌كى مواخذاتى غايت اعتدال اوزره‌در؛ هم بومواخذه‌نك مولدى ومنشأ تقويه‌ديندر؛ هنوز قزانده ايكان، صاحب ترجمه‌ده مشاهده ايتكانمز فكر-كه‌تدريساته اصل مأخذلردن فائده‌لنوب دين واخلاقنى قوتلاندرودر.— بخاراده‌كى مطالعاتنده عينيله دوام ايتمكده.

حاضركه قدر بخارانك حيات عموميه وعلميه‌سندن ايشتكانلرم، اوقوغانلرم، بخارا خلقنك علماسنك زهد وتقوا، دها طوغريسى رسمى برصوفيلق كسوه‌سى آستنده خيلى قوتلى بر ريبيت، منافع والذائذ پرستلك صاقلاغانني آڭلاته‌در... بو نوع جمعيتلر اكثريا محافظه‌كار مراسم موجوده‌يه غايت رعايتكار بولالر. بو نوع جمعيتلرده حسن اخلاق، صاف وحقيقى اعتقاد، قلبى ديندارلق يرينه ظواهر، قيلنشلرغنه قالا... حضرت عيسى‌نك زمان ظهورنده قدس فارسائيلرى، لوترك قاتوليقلكه اعتراضاتنده روما اعيان روحانيه‌سى بو حالده ايدى. بخارا وآندن علم واخلاق آلوب قايتقان بزنك روسيه علماسى ميكا

دائما فارسائیلری وروماروحانیلرینی خاطرلاته‌در. بویله بر جمعیت ایچنده بر معترض، بر اصلاحچی، بر مجدد ظهور ایتسه، ویل آنك حالنه! او دینسز، او اعتقادسز، او کافر، او اختلالچی، او مفسد، او مضر، اعتبار ایتله؛ زمانینه کوره اعدام، نفی، حبس ..الخ تورلی جزالر آنی کوته.

خاطرلرده‌در که بخارانك رسمی وظاهری اعتقاداتنه اعتراض ایتدیکی ایچون ابوالنصر قورصاوی حضرتلری تکفیر اولنوب، قتله محکوم بولغان ایدی! شیخ مرجانی جنابلری، قزان بخاریلری طرفندن رافضیلق، معتزلیلکله اتهام قیلندی! عالم‌جان حضرت دخی عرفکه، قوانین موضوعه‌که اعتراض، آنلرنی مواخده ایتمك جسارتنه بولغاچده تیزوك تورلی اتهاملرغه معروض قالدی: «بعض مدرسلر ایله اصلاح تدریس حقنده‌کی محاوراتم اوزیمه خیلی تهمتلر یوکلار ایدی: ادبسز، استاذلرغه اخلاصسز بهتانلرینی بایتاق ایشده ایدم. حتی رافضی دیگانلرده یوق دکل ایدی.»

آلایده رسمی علمادن بولماغان بعض منصف کشیلر، یاش منقدکه حق بیره‌لر ایدی؛ لکن بو نوع جمعیتلرده اکثر کوریلدیکی اوزره بو اهل انصاف، استقلال وجسارت فکر وحرکت ایه‌سی اولماینچه امیدسز بر ذلت ومسکنت ایله تحمل واطاعتی اولی کوروب، صاحب عزم اولانلره دخی کسر امید ایده‌چك مسکینلك درسلری بیره‌لر ایدی: «بخارانك‌الك عقللی وانصافلی فکرلی کشیلرندن صایولا طورغان ریاضیات معلمی ملامیرشریف حیسوبکه بو بابده کوب سویلر ایدم. الله رحمت قیلسون! سوزمزنی آنکلر وبعضاً فکرمه مشارکت ایدر ایدی. ولکن بو سوزلرنی سویلاوده فائده یوق، فقط باشکنی واتاسك؛ بوشقه دماغکنی آریتمه! دییورایدی.»

بخاراتدریساتنده، دین واخلاق نقطهٔ نظرندن بولغان نقایصنك

نتیجه‌سنی شویله خلاصه‌ایتمك ممکندر : اخلاق حسنه واعتقادات قلبیه‌دن زیاده مراسم وظواهرکه اهمیت بیروب بر نوع تعصب محافظه‌کارانه صاقلامق. بخارا تربیه‌سیله، مع التأسف بزنك خلق آراسنده شایع بولغان، شرعی حیله‌لر، صوفیلکله قاپلانغان رحمسزلك، خونریزلك، عبادات ظاهریه‌نك اك کوچوك تفرعاتنه بیله فوق العاده دقت ایدلکان حالده، اخلاقی، قلبی کبائردن قاچنماو...الخ هپ بو اساس‌نك نتایجیدر.

لکن بخار تربیه‌سنك طوغدیردغی نقایص اخلاقیه‌سیله برابر اول تربیه‌دن چققان نتایج سیاسیه واجتماعیه‌ده شایان تدقیقدر. اکثریتله بخار تربیه‌سیله پرورده بولغان اسیای وسطی وآوروپای روسیه مسلمانلرینك بو کونکی احوال اجتماعیه وسیاسیه‌لری کوز اوکنه کیترلسه، بو نتایجنك نیدن عبارت اولدیغی آنیق آکلاشیلور...

واقعاً بوجمعیتلرده دین اخلاقینك کیمچیلکندن متولد بر نوع مادیلك، منافع شخصیه‌گه پرستش وبونلرنك یاردمی ایله بایتاق قوتلی بر تجارت وار. لکن شولغنه.. هنر، معرفت، صناعت هیچ یوق. تجارتده زمانه‌نك ایجاب ایتدیردگی درجه‌ده علم ومعرفت ایله قوتلندیریلمگانگه، باشقه جمعیتلرنکنه نسبة کوب توبان وزمان اوزغان صاینده توبانلنه.

بخاردرسلری، بخار تربیه‌سی حاضرگی زمانه‌نه اخلاق حسنه، نه‌ده معیشت مادیه ایچون یترلك وفائیده‌لی دگلدر.

مدرسلر نیقدر مقدم بولسه بولسون، شاکردلرنیقدر طرشسه طرشسون، مواد تدریسیه فائده‌سز بولغاچ بوتون بومساعی یوقغه کیته‌در: کوب زکا، کوب عمر، کوب سعی، کوب آقچه هدر بولادر. حاضرده، بخارا مدرسه‌لری علمیله نه مناظرات دینیه‌گه مخصوص بر عمومی مؤتمرده دین اسلامنی مدافعه ایتمك، نه‌ده بر مشهر

صنایعده بر محصول‌ز کا کورستمك، نه‌ده بین‌الملل بازار تجارته‌سودا ایته آلمق ممکن دگلدر!

منصف اولمالی‌یز، بخارا درسلری، بخارا تربیه‌سی، یاقین زمانغه قدر، روسیه مسلمانلرینك محافظهٔ‌دین وملتینه کوب خدمت ایتدی؛ بو طوغری! لکن، بوندن آری اوخدمتی ایته آلماسیده محالدر؛ زیرا، دین وملیت، هنوز سویلنگان قوتلر ایله آنچق محافظه ایتله‌آلادر.

١٠

عالم جان حضرتنی بخاراده حیران ایتوب باشنی واتقان مسئله لردن ایکنچیسی، امام ومدرسلرنك عوامغه هیچ التفات قیلمایوب، آنلرغه اصلا وعظ ونصیحت ایتماوچیلکلری‌در: «بخاراعوامنك مکتبدن چیقغاندین صوك، دین واخلاق خصوصنده ایشتکانلری فقط «مداح» سوزلریگنه‌در! مداحلر، آز ماز یازو طانیغانغه چایخانه، بازار وسائر مجمع ناس اولان محللرده حکایه وقصه سویلاب آقچه جیوچی برنوع تلانچیلردر. بونلر خلقنك رغبتین جلب ایدر ایچون بدعت اعتقادلرگه، اصلسز عبادتلرگه مفضی سوزلردن اصلا طارتنمازلر. مداحلرنك ایچنده بعض آکلی ودینلی کشیلر بولغالاسه‌ده، اکثریسی علمسز، تربیه‌سز، حالی مجهول، اعتقاد وعملی بوزوق، سامعلرنی تورلی خرافاتغه اوندواوچی جاهللردر.

«اگر شوندای مجمعلرده اصللی موعظه‌لر سویلر ایچون علمادن آدملر تعیین ایدیلسه ومسجد آدملرینه‌ده ــ اکثری عربی دن بهره‌سز بولغانغه، فارسی کتابلرندن بولسه‌ده ــ وعظ سویلاو بیورولسه، نی قدر کورکام وفائده‌لی اش بولور ایدی..»

صاحب ترجمه، بخارا علما وكبراسنك عوامغه اهميت بيروب تعليم وتربيه‌سنه طرشماغانلغنى تنقيد ايدركن، اوز مملكتى، قزان وجوارى خاطرينه كيلگان صارتين، ايكيسنى مقايسه‌گه كريشه‌در: «بزنك قزان وبلغار مملكتمزده اكثر اماملرنك وعظ وتذكير خدمتلرى، خلق ايچون فائده‌لى وتأثيرلى برعادت شريفه‌در. بوعادت سايه‌سنده بزنك عوامز بخارا وتوركستان عوامينه كوره، خيلى آرتيق معرفتلى‌در.. بخاراده علما فقط درس ايله اشتغال ايدوب، اكثريسى جاهل اولان ــ چونكه علما اماملقه تنزل ايتمى! ــ اماملر. ايسه فقط صورى نماز خدمتى برله‌گنه يوانالر.. مدرسلرنك عوام ايله هيچ مناسبتى يوقدر، عوامغه هيچ تأثير ايتمايلر. بوجهتله اول طرفلر عوامى غايت جاهل قالغان، (اوقو يازو بيلوچى يوزگه اون كشى يا بار يا يوق؛ بزنك طرفلرده ايسه تقريباً ٥٠ ٪ نسبتنده عوام يازو طانيدر.) وهر براوزى كبى نادان فقط متصنع آدمدن ايشتكان باطل سوزلرگه اعتقاد ايتوچان بولغان!.. قادين قزنى اوقتو ايسه بخارده هيچ يوق ديه‌رلكدر. بوقادينلر عمل ياغنده بيك توبنده‌درلر. اول طرف قادينلرنك آزيغنه نماز قيله‌در! بخارا وتوركستان قادينلرنك كوبسى دينندن بيك آز خبردار‌در! حالبوكه بزم قزان وجوارنده، امام قادينلرى اولان استاذبيكه‌لريمزنك همتى برله، قادين، قزلريمزنك برخيليسى دين طانى، اوقو يازو بله وعلمى ايله عمله ايته‌در.»

عالم جان‌حضرتنك بخاراوتوركستان حقنده يازدقلرى توركيه وعربستان حقنده دخى طوغريدر، ظننده‌يم: توركيه وعربستان‌ده علما وكبرا عوامدن تمام آيريلغان؛ عوام آراسنده بولغان اماملر، اكثريتله غايت معرفتسز وهمتسز آدملر بولغانغه، نى دين، نى

اخلاق، نی معیشت خصوصلرنده هیچ برفائه‌لری تیمایدر: اناطول ایگنچیسی، بدوی عرب، مصرفلاحی دین ومعرفت یاغندن، قزان جواری موژیقلرندن توبان حاله‌در.. مسجداماملری وظیفهٔ دینیه ومدنیه‌لرندن، بویاقلرده تمام خبرسزدرلر. استاذبیکه‌لر، عوام بالاسین اوقتوچی امام قادینلرندن عبارت بوفائده‌لی صنف ایسه، تورکلر آراسنده‌ده، عربلر آراسنده‌ده یوق. قزاندن هجرت ایتکان برنیچه تاتار استاذبیکه‌سینك، مدینهٔ منوره‌ده، تورك پاشا وتوره‌لری قیزلرینه معلمه‌لك ایتدیکی مشهوردر!.. عثمانلی حکومتنك رسمی صورتده تعیین ایتدیکی ابتدائیه وسائره معلم ومعلمه‌لری‌ده هنوز آوول خلقی آراسینه بیك آز تأثیر ایته آلالر.

بخارانك ضیالی خلقی بوبابده بر آز همت کورسته یخشی نتیجه‌لر امیدلیدر؛ زیرا بخارا وتورکستان خلقی علم آلور ایچون ایاك مساعه‌لی برطوپراقدر: «بخارا وتورکستان خلقی غایت استعداـ دلی، هر نرسه‌گه لیاقتلی، هم انقلاب وترقینی سویوچاندر.. بو خلقده، قوهٔ خیالیه واحتساسات شاعرانه زیاده‌در؛ ذوق ونشاطنی سویه‌لر. اوگراتیلگان اشنی موفقیت برله ایشلیلر؛ اوزلرینه مخصوص صناعتده مهارت کورسته‌لر؛ تجارتده آلدایلر، لکن آلداـ نمیلر... بونك اوستنه جمله‌سنده علمنی احترام، علمایی تعظیم عادت حسنه‌سی قوتلیدر: مدرسلرنی، طلبه‌نی، مشایخنی بیك حرمتلیلر..»

«.. بوخلقنی آزغنه تنبیه ایتوچی، قوزغالتوچی بولسه، بیك تیز ترقی ایترلر ایدی؛ باری کورمگاندین، ایشتمگاندین گنه، اوزبلکیلرندن آرتیق نرسه یوق زعمنده بولوب ترقیدن طوقتاـ لوب طورالر.. خلاصه طبیعی استعداد وذکادن عبارت قورالـری بیك مکمل یالکز استعمالنی بیلمایلر، وآنی کورستوجی‌ده هنوز ظهور ایتکانی یوق..»

عالم‌جان حضرتنك بخارا خلقنك ذكا واستعدادی حقنده‌غی مشاهده‌سنه وآثارغه مستند مطالعاتنه تماماً اشتراك ایتمك كوچدر. واقعا تقلید، تكامل وترقینك ایك قوتلی مسببلرندن ایسه‌ده، كشف واختراع‌ده یوق دگلدر. بوقدر ذكی ومستعد اسیای وسطی خلقی، خارجدن بر منبهنك كیلووینی كوتوب یوقلایاچغنه، اوز ایچلرندن بعضلری ایندی اویانوب اطرافنی كورملی دگلمیدی؟.. حتی بعض منبهلرده بولمادیمیكان صوك؟.. روس طوپلرینك طاوشی، روس صالداتلرینك سونگوسی، قزاقلرنك قامچیسی، شافتی یوقی قاچروچی شیلردن دگلمیكان؟..

١١

صاحب ترجمه‌نك بخارایه كیتكانچی بیله دین، اخلاق ودرس خصوصلرنده بر خیلی افكاری، اوزینه مخصوص بر مسلكی اولدیغنی كورمشدك. بخاراده افكاری كیكایدی، هم درینلندی: عالم‌جان افندی درسلرندن‌ده فائده‌لنمشدی، لكن ایك كوب استفاده‌سی درس وحیاتی حقنده كوب اویلاوندن، علی الخصوص تنقید ومواخذه طریقنچه اویلاوندن بولغاندر(*). بخارادن عودتی زمانلرنده، عالم‌جان حضرتنك تقویهٔ دین، نشر اخلاق واصول تدریس طوغریلرنده‌گی افكاری تماما تقرر ایتكان، یعنی مسلكی كماله ایرشكان دیه‌رگه ممكندر.

متدینلر عندنده، بر برندن آیرلماسی ممكن اولمایان حیات اجتماعیه‌نك بو اوچ مهم مسئله‌سی حقنده، عالم‌جان حضرتنك مسلكی خلاصه‌سی شودر:

(*) بو بابلرده‌گی افكار تنقیدیه‌سی، حاضرگنه اجمالا ذكر اولندی.

دین اسلام سعادت دارینه کفیلدر؛ آنسز نه دنیاده، نه آخرتده سعادته ایرشیلماز. لکن دینی آنیق آکلامالی، قرآننی بلمالی، الله‌نی طانیمالی: «هر مسئلهٔ دینیه‌نی تیوشلی روشچه، اصلی، دلیلی برله آکلامالی، بناء علیه تفسیر، حدیث، اصول فقه فنلرینی تحقیق برله اوقومالی؛ — جاهلانه تقلید برله اکتفا ایتمك دین طانوده عفو ایدلمزلك بر مساهله‌در.»

حقیقی حسن اخلاق، اخلاق محمدیه‌در. بناء علیه اتقا، عملگه مقارن علم، عبادت حقیقیه، «وطنك، ابنای ملتنك سعادتنه خدمت بنده‌ایچون الك الوغ سعادتدر.» — فقط ظاهری صوفیلق، کشینك اوزینه، هم خلقغه فائده‌سی بولمغان عملسز و نتیجه‌سز علم بیهوده‌در؛ بونلردن قاچنمالی.

حضرتنك بو ایکی اساسی فکرینی ظنمزچه تقلید وکورنیشدن اجتناب برله آکلاب، اوشانوب، چنلاب اشلاو دیو، اجمال ممکندر.

اصول تدریسده‌گی فکریده بو اساس دینی واخلاقیسندن نشأت ایته‌در: «تعلیم ایتدائیده، بالالزغه مطلقا اوقوتقان نرسه‌نی بلدروب آکلاتوب اوقوتو تیوش.» بو جهتله، عالم‌جان افندی تورکینی تمام اوقورغه، آکلارغه، یازارغه اقتدار حاصل ایتودن ئلك عربچه وفارسیچه اوقمقغه قارشیدر؛ ذهنك آکلامق ملکه‌سنی آچدیغی قوتلندردیکی‌ایچون، مشار الیه ابتدائیه‌لردن اعتباراً ریاضیاتك یکیل قسمینی اوقوتمق طرفلیسیدر.

آکلامق، هم عملی استفاده ایته آلمق قواعد معینه اوزرینه تطبیقات اجراسیله آنچق ممکن بولغانلقدن، لسان تحصیلنده، مثلا صرف ونحو عربی اوقوتلماسنده، شرح وحواشی مناقشه‌سیله وقت کیچرماینچه، بالعکس لسان اوزرنده تطبیقات یاصاتلماسی یاغنه‌در: «نحودن کوب کتابلر، حتی ملا جامینی تمام اوقوب وتکرار اوقوبده عبارت اوقی بیلمگان، تیوشلی اورنده قواعد نحویانی اعمال ایته آلماغان،

قسقه‌سی غنه، فن بر له‌غایه‌سینی اویلامای اشتغال قیلغان کمسنه‌لر، اصولسز، بصیرتسز آدملردر..» — بو فکرلر، واقعاً غربده کوبدن بیرلی منتشر بولغان افکار معلومه‌دن بولسه‌ده، بزم طرفلر ایچون یکیدر: معلم ومدرسلرمزنك بارچه‌سی، علمله عمل مثلا علم بیان وبدیع ایله عربچه سویلاو یاکه یازا آلو آراسنده هیچ بر لزوم ومناسبت کورمگانلری بر زمانده اویلانوب سویلنمشدر.

تدریسات وسطیه‌مزده اساس اولان علم منطق حقنده دخی حضرتنك افکاری، عملسز، فائده‌سز علمه طرفدار بولماودن هم قیلنشقه دشمانلقدن چغادر: «حکما — حکمای اسلامیه — آراسنده منطق الك اوقورغه تیوشمی یاکه ریاضیاتمی؟ — دیگان اختلاف بولسه‌ده، ملا جلال دوانینك «لوامع الاشراق» نام حکمت عملیه کتابنده نقل وترجیحنه کوره حکیم اسلام ابوعلی مسکویه‌نك تقدیم ریاضی علی المنطق تیوشلی دیدکی منکاده بیك معقول کوریله ایدی. فی الواقع، ملکتمز شاکردلرینك تحصیل یقین وحکمت شوقینه کوره صناعت جدل ومناظره هوسلری غالب بولمقی، الك درجه‌ده ریاضیات اوقوماودن، یعنی منطقنك معین بر عمل مادیگه مقارن اولماوندن نشأت قیله‌در.» — حضرتنك بو سوزلرندن، صمیمیتکه، عمل گه‌نه درجه‌لرده محب، جاهلانه ادعا کارلقغه نه درجه‌لرده خصم بولغانی آچق کورینه‌در.

کیراك بخارکیراکسه قزان وجواری مدرسه‌لرنده، علوم طبیعیه اصلا اوقوتولماسه‌ده، عالم‌جان افندی، آنلرنك اوگراتلمه‌سنی حاجتلی طابادر: «طبیعیاتنك تجربه وتفتیش برله قرارلنغان مسائلی، قدرت الهیه‌گه نظردن عبارت بولدیغی اوچون دینی فائده ویردکی کبی دنیاوی فائده‌سی‌ده کوبدر.» — حضرتنك دائم فائده فکرینی تکرار یتووی، آنارده بر نوع منفعتپرورلك — اوتیلیتاریستلك — بولوین ظن ایتدرسه‌ده، بو، اسلامنك حدود دینیه واخلاقیه‌سیله تحدید ایتلگان

بر درجه‌ده‌در؛ ذاتا اسلام اوتیلیتاریستلکه خلاف دگلدر. . .

عالم‌جان افندینك، علوم عالیه حقنده‌گی فکریده، اوّلگیلری ایله قویا مربوطدر. بر طرفدن، فوائد دینیه واخلاقیه‌سنه مبنی اصل دینی کتابلرنی تدقیق، تحقیق قیلمق؛—ایکنچی طرفدن فلسفه والهیاتنی فقط معرفت حق ایچون اوگرانمك: «آلهیات وفلسفه صاحبنی مادیلکدن چغاروب، روحانیتکه اقرار واعتقادینی موجب ومقوی بولدقدن زیاده لازمدر. فقط بو فنده تصنیف ایدلمکیلگان آثار —آثار حاضرهٔ شرقیه— اکثری جدلی بولدقدن غایهٔ فنگه خیلی یراق توشکانلر؛ فلسفه تحصیلنی صرف جدل کسبنه آلماشدرغانلر. چن فنگه موافق کتاب یوقلغی کوب نشاطلرنی سوندرگان، وبعض کمسه‌لرنك ضرورنی استحباب درجه‌سنده کورولرینه یول آچقان..» —دیمك تحصیل فلسفه جدل ایچون اولمایوب محض معرفت حق‌گه خادم اولمالیدر؛ حق ایسه، عالم‌جان حضرت عندنده دین اسلام واخلاق اسلامدر.

صاحب ترجمه، عملسز علمنی فائده‌سز عد ایتکاندین اوشبو افکارینی حیاتده تطبیق قیلمه‌یی ایك مهم وظیفه‌سی بلوردی: «بنده ایچون ایك الوغ سعادت وطنینه خدمت ایتو، وابناء ملتنك سعادتنه یاردم ایتو بولغانلقدن، علمله ملتداشلرمنی فائده‌لندرمك خیالی منی شوقلنده، واویلاغان صاین نشاطمی آرتده ایدی؛ الله‌نك تاتار دیگان بنده‌لرینی علم ودین یولنچه اویغاتام، کیرا کلرینی آکلاتام، وبویله‌چه مسعود ایتام وشول خدمت شرافتنه الله‌نك رضالقنی تابوب سعادت ابدیه‌گه ایروشام، امیدی منده بیك قوتلی ایدی. طبیعی منم بو امیدمنی یاشلکم، تجربه‌سزلکم، قوتله‌گاندر. . .»

تاریخده کوره‌درکه هر تورلی اصلاحات وتجدیدات افکارنك سهولتلی نشری اکثریا خودپرست ومحافظکار کمسه‌لرنك مجمعی

بولغان معروف وزور شهرلردن بیگراك صاف وقریراق یرلرده ممکن بولادر. عالم‌جان افندیده اصلاحاتنی، قزانده باشلارغه طارتنه ایدی؛ «امیدمنك حصولیچون قزان کبی بیوك وآتاقلی علماسی کوب بیرنی موافق کورمای ایدم؛ چیتراك بیرنی، مثلا اوفا اطرافنی — مسلمانی کوب، خلقی تربیه‌گه استعدادلی بولغانغه — امام ومدرس بولور ایچون آرتغراق طابا ایدم.» — لکن بالاخره کوریله‌چکدرکه حضرت، طوغریچه قزانغه اورنلاشدی؛ هم ثبات وفعالیتی سایه‌سنده موانعنك کوبسنه غالب چقدی.

عالم جان افندی، برمحلکه اورنلاشقاچده تعقیب‌ایته‌چکی عملی پروغرامنی، شول زماندوق خلاصة تعیین ایتوب قویغان ایدی: «ابتداء صبیان برله عوامنی تربیه واصلاحدن اش باشلاب صوکره بتدریج علوم عربیه ودینیه‌نی کیرکلی روشچه‌اوقتو وبلدرو؛ شول اثناده طلبه وسائر خلقنك بصیرتلرینی آرتدررلق قدرفنون حکمیه‌دن — ریاضیه، طبیعیه وحکمیه — اگاهلق بیرو؛ تاریخ اسلام وسیرنبی وتراجم سلفنی نصب العین ایدوب دین واخلاق جهتلرنچه آنلرنی مدار حرکت ومناط تعیش قیلو».

عالم‌جان افندی. بالالار تعلیم وتربیه‌سنه دقتی درجه‌سنده، بلکه دهاده آرتیغراق بیوکلرنك تربیه واصلاحنه‌طریشه‌ق بولایدی: «بیوکلرنی اخلاق ودیانت یوللرینه سوق ایتو، حیات ومافیهالرینی منافع ملت ومصالح وطن ایچون صرف قیلولرنده ترغیب ایتوقلبمده مرکوز ایدی.»

صوك زمانلرده، محالّ اسلامیه‌ده بوتونله‌ی اونوتیلغان بو مهم مسئله‌نی، عالم‌جان افندیگه، ترکستان عوامنك شدت جهلی ایسکرتدی؛ محاکمات نظریه برلن مقصودی قوت طابدی: «رسول‌الله (صلی‌الله علیه وسلم) وسائر انبیا (علیهم‌السلام)نك تعلیم ونصایحلری‌الوغ کشیلردن، بالفعل تکالیف شرعیه ونوامیس عقلیه برله مکلف بولغان بالغ‌لردن باشلانغان؛ زیرا نصایح قبول ایتوچی، فائده وضررنی چنلاب آکلاوچی،

علمنی کرکسنب بلوچی، تعلیم‌نی تقدیر ایتوچی، البته عقلی ایرشکان، بالالق هوسندن، یاشلك هواسندن کیچکن کشیلر در. بوندن باشقه بیوك آدملرگه صلاح فکری وچین دیانت وحمیت غیرتی ویرلماسه مدرسه‌لرگه ومکتبلرگه مادی ومعنوی اصلاح کرتمك بك آغیر بولمقی طبیعیدر.» بیوکلرنی اوکرتمك مطلبینه ایرشیر ایچون محله‌سنده «هفته‌ده بر ایکی کون مجلس یاصاب وار طاقتی برله اشتغال واجتهاد ایتمکچی بولا» ایدی.

وبوعملی پروغرام، بر آز یوقاریده تفصیل ایتلگان دینگه، تربیه‌گه واخلاقغه متعلق افکار ایله ایضاح قیلنغان تقدیرده روحانی معلم ومدرس‌لریمزنك کوبسینه دستور الحرکت اوله بلور.

١٢

صاحب ترجمه بخارده ایکان، مستقبلده‌گی خدمات تدریسیه‌سی ایچون بویله مکمل برمسلك حاضرلرگه موفق اولدغی کبی، حسیات دینیه‌نك اهمیتلی تجلیاتندن اولان تصوف ایله اشتغال‌گه‌ده وقت طابدی. لکن، شایان دقتدرکه حضرتده تصوف فکریده، تدریس ودها عمومی أیتکانده ملتنه خدمت آرزوسندن تولد ایتدی! حقیقی تصوفنك منشائی اکثریا تعمیق فلسفه‌در؛ نفس ناطقه اصول وقواعد ایله حقی بولمقدن عاجز قالانچه بلاواسطه کشف ایتمك سودا سینه توشار؛— بو تصوفدر. حضرت، بویولدن بارمادی؛ اول علمنك اوزینه، هم ملتدشلرینه نافع اولماسی ایچون ایزلنیر ایکن، تصوفقه ایرشدی: عالم‌جان افندی، اولدن بیرلی نتیجه‌سز، فائده‌سز بلکیدن قاچنه ایدی. بعض کبار علمانك، بعض معروف مدرسه‌لرنك، تاتار جمعیتنه فائده تیدره‌آلماغانلقینی کوروب اوزینك علمی هم سعییه شویله بیهوده کیمته‌سین دیه بیك قورقا ایدی. علمنك نفعی ایسه آنارغه صاحبنك

متقی، متشرع، اخلاق محمدیه ایله متخلق اولماسنه مشروط کبی کورندی اوقوغانی تراجم احوال کتابلرندن، ایشتکانی قصه‌لردن، نهایت یولقفانی بعض ذواتدن، اوشبو اوصافنك بالخاصه اهل تصوفده موجود ایکانین استخراج ایتدی. خلاصه عالم‌جان حضرتلك طریقته سلوکنده، اوزینه هم خلقفه نافع اولمق کبی بر فکر عملی وار، دیمکدر.

صوفیه ایله مناسبتی، هنوز قزانده ایکان باشلامش ایدی: «قزانده وقتمده‌اوق آز آز تصوف کتابلرینی مطالعه ایتکالدم. غزالینك «احیا» سنی، ملا جامی‌نك «نفحات الانس» ترجمه‌سنی ومحی‌الدین العربی‌نك بعض آثارینی سویوب اوقی ایدم. ایشانلردن قورصاوی ملا حسن بن حمیدنی محله‌مزده قوناق بولغان اثناسنده کورکلاب حرکات واطوارینه باقوب استحسان ایده‌ایدم. استادم صلاح‌الدین حضرت خدمتنده اقامت ایدرکن بوری ناحیه‌سنده حسن (أسن) ایلنده متوطن ملاشهاب‌الدین ایشان‌نك استاذمنی زیارتی اثناسنده قولین اوبب خیر دعاسین صوری ایدم. خلاصه اول زمانلردوق منم قلبمه اهل تصوف سیوکلی ومسلمانلرنك یخشیراقی دیو اورنلاشقان ایدی؛ ایشانلر توغریسنده مکروه نظرلی، اوزون سوزلی کمسه‌لرنی حقسز کوره ایدم، وغالبنی تعصبلی وحسدلی طابا ایدم.»

اسکیدنبیرلی فکر تصوفنك الك شایع بولغانی اسیای وسطی‌ده اقامتی اثناسنده، عالم‌جان افندی اهل طریقت وتصوف ایله دهاآرتیق قاتناشدی. طاشکنددن اوزغانی زمان شیخ قره طاشی‌نی کورمه‌مکدن متحصل تأسفی یازیلغان ایدی. بخارده ایکان بر خیلی تصوف کتابلری اوقودی، مشایخ طریقتنی زیارت ایتکالادی؛ حتی بر شیخکه قولده بیردی: «امام غزالینك منقذ من الضلال رساله‌سنی یازدروب آلدم، اوقوب چیقدم. مشار الیهنك رسول الله (صلی الله علیه وسلم) یولینه

الك موافق يول صوفيه يولى، نجات ايچون الك اميدلى ايش تصوف مضمونندغى سوزلرى مكا بيك اورناشدى. اوز حقمده شول يولنى تيوشلى كوردم: اول يولدن، خلقم هم اوزم ايچون كوب فائده‌لر اميد ايتدم...»

عالم جان افنديـنك پيرى مشايخ معروفه‌دن شيخ خليفه حسين رحمه‌الله‌نك خلفاسندين حاجى ساقى بيكندى (قره كولى) جنابلريدر. بو ذات حضرتـنك انتسابندن آز مدت اوتكاچده وفات بولسه‌ده صاحب ترجمه برخيلى استفاده ايتوب قالدى: «شول آز مدته اوزمه بولغان يالقاولق علاوه‌سينه‌درس اشتغالم كوبلكى سببلى مدتينه كوره‌ده استفاده قيله‌آلمادم؛ لكن حضرت پيرنـك فى الجمله سيرتينه كوز صالدم: امام غزالينك منقذه ايتكان سوزينى بالتجربه تصديق ايتدم. شيخ فى نفسه بيك ساده كيومده، يمك وايچمكى غايت بسيط وتكلفسز، تلذذ ايچون كيگان وييگان نرسه‌سى اصلا يوق ديورلك، بار همتى خلقنى يخشيلغغه دلالت قيلوده، وبولغان نرسه‌سينى فقراغه ومسافرگه صرف ايتوده، رسول الله‌دن (صلى الله عليه وسلم) ثابت بولغان فعل وسنتنى شدتله رعايه قيلوب مخالف سنت بولغان اشدين ساقلانوده ايدى. مريدلرى ـ البته طريقتدن استفاده ايتكانلرى وطريقتنك قواعد واصولينى محافظه قيلغانلرى ـ كذلك بارچه‌سى برتوغمه قرنداش كبى آرالارنده شدة محبت وتعاون حكم ايتمكده ايدى: بر سينك شادلقينه همه‌سى شادلانالار، قايغوسينه بارچه‌سى قايغورالار، اول قايغودين قوتولورايچون اجتهادلرينى صرف ايه‌لر، والحاصل رسول الله‌نك (صلى الله عليه‌وسلم) واصحابنك (رضى الله عنهم) سيرتلرنه وتراجم احواللارينه اوقوغان اخلاقدن بايتاق نمونه اوشبو طائفه‌ده كوردم، همه طائفه‌دن بونلرنى سيرة مسنونه گه واخلاق مشروعه گه اقرب واوفق تابدم. بوبابده اوزم فعلى استفاده ايده‌آلماسامده اوشبو

اعتقاد وتجربه‌نی حاصل ایتدکمدن وبعض طائفهٔ علماده کورلگان کبی انکار اهل تصوف واهل طریقه‌نی حیز خطاده بلکه معرض خطر وخوفه ایدکنی آنیقلادغمدن بیك متشکر اولدم.»

طریقتکه انتساب، حضرتکه علمنك نافع اولماسیچون خیلی اطمئنان بیردی: «طریقتکه کرگاچ عبادتدن تاندم آرته باشلادی.»

شیخ بیکندی‌نك وفاتندن صوکره، عالم‌جان افندی آنك خلفاسندن ملا عیسی بن ملا نیاز محمد البلخی المفتی حضرتلرینه مصاحب اولوب حلقهٔ ذکرلرندن فائده‌لندی. مشار الیه کبار علمادن بولدیغی حالده شیخ سافی حضرتلرینه خدمت قیلوب اجازت آلغان وسجاده نشین طریقت بولغان فاضل ومتقی بر ذات ایدی.

١٣

صاحب ترجمه، اوائل تحصیلنده اکمال علم ایچون بخاراسفریله‌کنه اکتفا ایتماینچه هند، حجاز ومصرغه دخی باروب، علم یولنده سلف صالحون کبی قات قات سفرلر ایدرك، کوب استاذ ومشایخنی کورب استفاده صوکنده‌غنه وطننه قایتوب خدمتکه کرشورگه دیو قرارلشدرغان بولسه‌ده، قراریني تماما اجرا ایته آلمادی؛ ابوینی، اوغللرینك صحتچه بیك قوی بولماغانینی ایشتوب قزانغه چاقردیلر. بو جهتله عالم‌جان افندی ١٢٩٩ سنهٔ هجریه‌سینك (میلادی ١٨٨٢) غرهٔ رجبنده قرنداشی صالح‌جان افندی ایله برابر(*) مملکتنه عودت ایتمك اوزره بخاردن چقدی.

(*) عالم‌جان افندی ایله بخارغه بارغان برادری عزیزجان افندی آلتی قش قدر اقامتدن صوکره عسکرلك اشی ایچون بر سنه اوّل قزانغه قایتقان ایدی. ایکنچی برادری صالح‌جان افندی ایسه موخراً بخارغه کیلوب صاحب ترجمه‌ایله برابر اوچ تیش قدر اقامت ایتدی.

اوزلری ایچون بر آت صاتوب آلدیلر، کتاب واشیا ایچون دورت بیش تویه کرالدیلر، وقزالی (قاضی علی) بلده‌سینه طوغری چول یولیله یونالدیلر. قایتو، بارو کبی کوکللی توکل ایدی؛ یاشلکنك ایـك لذتلی تحصیل زمـانی اوتکارلـکان بخارادن آیریلاسیلری برده کیلمکان ایدی: «بخارده اقامتمنك اولـکی اوچ دورت یلنده بخاردن قایتونی اویـلاو میکا بیك آغر بر حالت کیلتره وقلبمی جراحتلی ایدی. بخارا علم‌که صوصاغان کیمسه‌لر ایچون بیك مساعده‌لی بر یر ایدی(*) هوا وعادتنه اوکرنکان، ارباب علم ومعرفت آراسنده بر درجه آلدانرلق جاده حاصل ایتکان ایدم.»

« . . . استاذلرمدن ودوستلرمدن بیك قیونلق برلن آیرلدم؛ آنا وبابامدن، یر و وطن کورلـکان سیوکلی شهردن آیرلغان کبی آیرلدم.»

تلامانچه آیرلغان بو علم شهرندن یراقلانوده اکرنلك یولچیلرغه

(*) عالم‌جان افندی‌که بخارنی سویدرکان، آنی بخارغه ربط ایتـکان شیلردن برسی‌ده کتابلر ایدی. یوغاریلرده حضرتنك کتاب مراقی نی درجه‌لرده ایدوکی یازلغان ایدی. بخارده ایسه اولزمانلر نادر وعزیز کتابلر تدارك قیلو بیك یکل ایدی: «اولده بیك کامل کتبخانه‌لر بولوب صوکغی عصر ایچنده بعض رؤسانك سوء تلقینی وپادشاه عصرنك سوء تدبیری سببلی تارقاتولغان وهر ناباب الینه کیچوب وقفلك مهرلرینی یوقـالتوب تورلی خیانتلر برله تلبیس ایـدوب کتاب بازارلارنده کاغد بهاسینه صاتولوب آلایده خریدار (آلوجی) تابمای تورغان عزیز الوجود ایسکی کتابلر منی بخاراده توروغه قزقدرغوچی اسباب جمله‌سندن ایدی.

اول وقف کتابلر ضیـاع یولینه تشکان شرایط واقفنی سـائر بلاددهغیغه کوره بخاراده بیکرك یکل بوزلار. وقف بولغان مدرسه حجره‌لرینك مال تجارت مرتبه‌سنده کاولریده اوشبو جمی‌له‌دن کوبدن رسمی صورتله علمانك فتوالاری وپادشاهنك امضاسی برله بوزلغان ایدی».

خوش کیله ایدی: «روسه‌گه تیز قایتوب یتو برده مطلوب بولماغانغه توه یورشی میکا ناخوش دگل ایدی . . قزالیده هیچ ضرورسز برهفته قدر اولطردق . »

قزالیده بر ترانتاس آلوب گاه ایکی تویه (قوملق یرلرده) گاه ایکی آت بیگوب یمان قلعه (اورسکی) گه واصل اولدیلر. بوندن آری صحراده قونوب شرق اصولنچه اوزلری آش وچای حاضرلب قایتور ایچون اورنبورغه قدر ایلتوب یتکیریرگه ایکی آتلی قزاق یاللادیلر. صحراده ایکن وطنداشلری قزان تاتارلرینه اوچراشقانده، یدی بیلدنبرلی بیك یراقده قالغان اوز ایللری خلقی عالم‌جان افندیه بر آز یاتراق کورینه ایدی: «کیوملرندن،

«شول سببدن اوچراغانده حماللرینه اجرهٔ نقلیه ویروب — آنلار ساتدوم دیوب اویلاسه‌لار اویلاغانلاردر — اوزیمه آلغالای ایدم اول کتابلارنك بخاراغه کوره بزنك قزان مملکتینه کلولرینی واقف فائده‌سی ایچونه آرتغراق کوره ایدم. چونکه بزده بخاراغه کوره تفسیر، حدیث، اخلاق، سیر، اصول، عربیات وما اشبه ذلك کتابلرینه قدر بارراق، بازار بر آز قزوراق، بلکه استفاده ایدوچی بولور دیو اویلای ایدم. ومونك امثالی علم وفن‌گه متعلق وقف بولماغان کتابلردن بیك آرزان بهاغه کوب اوچرای ایدی. الحاصل نادر الوجود وکثیر الافاده کتابلرنی تابو وآنلارغه ایرشو بخاراده بیك یکل بولغانغه بر آز آچه‌سی بولوب علم دردی وکرك علمنی تمیزی بولغان کشی ایچون بخارا اول زمان بیك غنیمت یر ایدی»

عالم جان افندی بخارادن رسمی درس کتابلرندین غیری حدیث، سیر، تواریخ، احوال رجال واصول . . الخ که متعلق کوب کتابلر آلوب قایتدی. حضرتنك بخاردن کیتوردکی کتابلرنك آغرلغی اسکی تعبیر استعمال ایتلسه اوچ‌توه یوگی (٤٠ پوط قدر) وقیمتی ٥-٦ مك صوماق تخمین ایتله‌در.

قیلونشلرندن وسوزلرندن استغراب ایتوب قزان خلقی برله نیچوك امتزاج قیلاآلورمن قایغوسی باشمه کره باشلادی...» بو حس وفکر وطن جدا کشیلرنك اکثریسنده بولا طورغان بر حس وفکر دکلدر، ظن قیلام؛ کشیلرنك کوبسی، اوز یرندن یراق عمر ایتکاچ وطننه تعلقلی هرشیءنی سویه، آنلرده‌غی ـ کیمچلکلرنی برده کورمی؛ لکن بعض مستثنا کیمسه‌لرده بولا که فکرنده‌کی قوة تنقید، متخیل بر حس وخیرکه شدت محبت، هر کورکاننی محتاج اصلاح کبی تصور ایتدیره... بو کبی کمسه‌لرنك بعضیلری، اوزلرندن یراق موجوداتنك حقیقی نقیصه‌لرنی اونتقالیلر؛ یقینلرنده‌غینك نقیصه‌لرینه بر درجه عادتلنه‌لر. باشقه تورلیراك تصور ایتلکان حقیقتلرنی قارشیلاشو، بونلرنی قایغولاندیره. لکن بعضیلریده وارکه غایهٔ خیاللری، مقصداعلالری ایله، حقیقت دائم آبرم یوری؛ نقدرحیات حقیقیه‌که چومسه‌لر، اصلا ایده آلـلرینی یوغالتمیلر. بونلر ایچون ایسه حیات دنیویه، قایه بولسه‌ده، قایچان بولسه‌ده، بر درجه‌ده توبان وکیمچلکلیدر؛ بونلر هیچ کمسه ایله هیچ بر یرده هیچ برزمان امتزاج ایته آلمیلر...

یولچیلر شعبان آینك باشلرنده اورنبورغه مواصلت ایتدیلر؛ مواصلتلرینك ایرته‌گوسی‌کونوك، عالم‌جان افندینك آتاسی دوستلرندن علماغه محبت ایله معروف عطا شاکرد برلن برابر استقباله کیلوب ایرشدیلر. بوصورتله‌یدی یلدن‌بیرلی آیرم طورغان وبربرسینی‌بیك صاغنغان آتا واوغل اورنبورغده قاووشدیلر.

اولزمانلـر اورنبورغ تیمـور یولی یکی‌راق اولـگورگان ایدی: قطار اکرین یوری، موقفلـرنده اوزون زمان طوقتاب طوره ایدی. شونك صارتین، شرقنك عجله‌سزلـگنه اوگرنگان یولچیلریمزغـه زور چیتنلك طویدرمی ایدی؛ آلایه «صحرا سفرـلرینی، توه یورشلرینی صاغنه باشلادیلر!..» سماردن ژولسکی

كيمه‌سينه اوطورغاچ بوصاغلو قوتلندى: «اوت كيمه‌سنده آچه برله آلورغه نى كرك طابولا، اورن راحت وخوفسز، چاى تلا- گانچه موجود ويخشى، رفقا كوب، وحشت يوق، تاولكده اوچيوز چاقرمدن آرتق مسافه قطع قيله‌مز... مع مافيه اوطسز، صوسز چوللرده، يمك وايچمك ايچون كيبكان وقاتقان ايكمك، ياكه آز ماز ايت، يوز بلا برلن طابولغان صوده قاينا تولغان چاى، كوپ مشقت برله بيولغان قومالاق برلن پشورلگان ايتلى، ايتسز پلاو خلاصه راحتده اوگرنيلگان كشيلر ايچون قوت لايموت ديور- لك كنه غدا ايله قورقنچلى چوللرنى اوزو صاغنلا ايدى!.» بوخلاف عادت حالنك سببى عجبانى ايدى؟ — حضرت، «عادت» ديدر: «بونه سبب عادتدر؛ عادت هر نرسه‌دن آرتيق تأثير ايته، حسن وقبح برله حكمه عقلغه خواجه بولو مرتبه‌سينه بارادر.» لكن، حضرتنك «عادت» ديمه‌سينى بيش آلتى يللق بخاراده آقامتندن نشأت قيلغان عادت ديو ظن قيلمق فكرمچه يالكش اولور؛ بو «عادت» تور- كلرنك ئللرنه نيچه ميك ييللردنبيرلى سورگنلرى حيات ومعيشتلرى روشندن حاصل بولغان عادتدر. بوملى عادتكه، نيچه يوز ييللردن بيرلى اسلامنك بيرگان تربيه‌سى‌ده، باشقه برجهتدن تأثير ايته‌در: «ژولسكى كيمه‌سينك ايكنچى موقعنده طهارت ونماز ايچون بيك قولايسز وراحتسز حاللر كوريلدى؛ براشكنجه‌گه قيصيلغان كبى بولدق: دائما روسلر برابر، تارلق، يمك ايچمك اسبابى همه‌سى روس خادمى قولندن...» ژولسكى پراخودينك ايكنچى موقعنده، قزان جوارنده، ايديل اوستنده كيدركن، صوسز قيرغيز صحرا- لرينك تويه سفرينى صاغنوده، برباشقه سبب دها طابمق‌ده ؟كندر: آنده ايكان يولچيلريمز بر نوع حريت، برنوع استقلال بر نوع اوز اوينده بولوچيلق طويالر ايدى؛ بونده ايسه ايل بار...

يولچيلر شعبانك اون بيشنده، (ايون ايچنده) نصف الليلده، قزان مرساسنه ايرشديلر. قرنداش اروغ، بليش طانيش كوب كشى استقبالگه توشكان ايدى. نهايت سحر وقتنده اليوم عالم-جان حضرتك اقامت ايتكنده اولديغى يورطقه (اولزمان بوتون عائلهسى شونده طوره ايدى) يتشوب، صاغ وسلامت آنالرينه قاووشديلر.

برنچى جزءنك صوكى.

Bibliothek der
Deutschen
Morgenländischen
Gesellschaft.

Aus
Hartmanns
Vermächtnis

مؤلفنك مطبوع آثاری:

علوم وتاریخ ـ علومنك حاضرده گی صورت تقسیمی؛ موضوعات العلوم؛ تاریخ ایله علوم آراسنده گی مناسبات. فیأتی ـ ۱۰ تین.

دین مناظره لرنده ایرکنچلك حقنده ـ دینی مسئله لرده علمای اسلامنك دیکر ادیان علماسیله مناظره لرنده تمام ایرکنچلك بولنسه قای یاقنك غالب کیله چکی وسببلری. فیأتی ـ ۵ تین.

بو رساله لر هر کتابچیده صاتیله در.

Fa. 3437

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-11920154153-1932281517-14/fragment/page=0076

داملا عالم جان البارودی نك قول یازووی.

اخطار عاجزانه

ارباب سالیانه ظاهر در که صبیان نوخوانانه تمیز حروف و ترتیب کلمات

اقـ ... ـبیان مألوف

ا ... رتبه ثانیه ده

د ... حداث والانجاس

و ... نمازده مهم مقدار

ق ... ب، رابعه ده

ا ... رینی علی وجه الایجاز

... ایت در

... حفظ و فهم ایتدرمك

... خواه عبری

... ینی تضعیف

در قیمت هم اینی بتون شوندرمق در عربی و فارسی اوقمق السنه

کمال در لکن فرایض و لوازم بعدنده بر ایکی سنه مکتب کورجك

اولاده مهمات دینیه اینجیلرن مقدم لسان آخری خلط محض خطا و ضلال در

بو بابده اهل رستاقنك قولون ترتیبی

• ارباب بصیرته قاعده کافیه و نمونه

وافیه در ه

توروب

افهام دن

صرع اوزبسانلرنجه

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-11920154153-1932281517-14/fragment/page=0077

